

HUMANETTEN

Om HumaNetten
Tidigare nummer

NUMMER 31
Hösten 2013

HumaNetten utges av Fakulteten för konst och humaniora vid Linné-universitetet.

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Hans Hägerdal , Redaktören har ordet	3
Roddy Nilsson , Makt, kritik och subjektivering: En essä om Foucault och bildningens aktualitet	5
Helene Ehriander , Kulla-Gulla och alla de andra: Martha Sandwall-Bergström 100 år	19
Roland Hallgren , Fyra berättelser om arbete: Om arbetsattityder och mening och varför man ska arbeta (Del 2)	23
Recensioner	60

Observera att författarnamn, artikelrubriker, hänvisningar etc. också är **klickbara länkar!**

Om HumaNetten HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i dåvarande institutionen för humaniora vid Växjö universitets ”Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98”, nämligen att göra texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. Förutom artiklar innehåller HumaNetten recensioner av nyutkommen litteratur och har utrymme för debatt. HumaNetten utkommer normalt höst och vår. Från och med vårnumret 2013 utges HumaNetten ut av Fakulteten för konst och humaniora vid Linnéuniversitetet.

Bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till redaktionen (se e-post nedan). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Ett artikel- och författarregister till samtliga nummer kommer snart att finnas på vår webbplats.

HumaNettens redaktion utgörs av: universitetslektor Hans Hägerdal, lektor Karin Eriksson, fil.dr Per Sivefors och fil.dr. Gunilla Söderberg

Kontakt: e-post till borje.bjorkman@lnu.se

Postadress och telefon:

Fakulteten för konst och humaniora, Linnéuniversitetet, 351 95 VÄXJÖ
Tel 0772-28 80 00 (vx)

Redaktören har ordet

Det lackar mot juletid och därmed ett nytt nummer av *HumaNetten*, husorgan för Fakulteten för konst och humaniora vid Linnéuniversitetet. När detta skrivs har fakulteteten ett knappt år på nacken efter den stora omorganiseringen av universitetet. Det har varit ett år fyllt av både glädjeämnen och prövande arbetsuppgifter. Universitetskanslerämbetet gör sin rond runt fakultetens många ämnen, vilket givit medarbetare många svettiga timmar över självvärderingar och intervjuer. Glädjande besked har kommit om forskningsmedel till språk och det postkoloniala forskningscentrumet. Nya utbildningar som kinesiska och ett kulturvetenskapligt mastersprogram är på gång. Men det finns många strategiska överväganden som behöver göras i ekonomiskt osäkra tider. För att citera vår dekan Peter Aronsson är det ”en stor utmaning att hitta de utbildningar, forskningsstrategier, såväl den internationella akademiska som mer omedelbara samhällsrelevans vi kan arbeta med. Ska vi börja ge hela program enbart på engelska? Vilka internationella master-, och kanske även kandidatutbildningar kan vi locka studenter till? Vad kan vi tillföra växande tvärvetenskapliga områden som Medical och Environmental Humanities? Vilka allianser och initiativ ger oss tillfälle att ta del av Kampradstiftelsens möjligheter? Vilken roll kan forskarutbildningen spela framöver? Många frågor där svaren behöver diskuteras och arbetas fram.”

Julnumret av *HumaNetten* innehåller denna gång tre artiklar. Historikern *Roddy Nilsson*, som delar sin tid mellan Göteborgs universitet och Linnéuniversitetet, klargör Michel Foucaults betydelse för en diskussion kring bildningsbegreppet. Många har sett Foucault som en undergrävare av klassisk bildningstradition, men Nilsson visar här att saken inte är så enkel. Litteraturvetaren *Helene Ehriander*, som specialiserar sig på barnbokslitteratur, tar en titt på en folkkär men ofta förbisedd och ringaktad gestalt, Martha Sandwall-Bergström. Hennes böcker om Kulla-Gulla läses av ständigt nya generationer under det att vissa andra av hennes figurer har fallit i glömska. Ehriander bygger sin artikel på en intervju hon företog med Sandwall-Bergström på 1990-talet. Religionsvetaren *Roland Hallgren* fortsätter sin utförliga studie av synen på arbete. De två första delarna publicerades i förra numret av *HumaNetten*. Här kommer de bägge återstående, som analyserar dels hur arbetets etik lyfts fram i våra skolböcker sedan slutet av 1700-talet, dels hur ungdomars syn på arbetets värde kommer fram genom en enkätundersökning från 2012. Sist i detta nummer recenseras Eva Kjellanders nykomna avhandling i musikvetenskap, *Jag och mitt fanskap*.

Numret tillägnas vår högt uppskattade kollega Jean-Georges Plathner, lektor i franska, som hastigt lämnat oss i sorg och saknad.

Hans Hägerdal

Ordförande för HumaNettens redaktionsråd

Makt, kritik och subjektivering: En essä om Foucault och bildningens aktualitet

Av Roddy Nilsson

I

Michel Foucault var en av 1900-talets mest inflytelserika samhällsteoretiker. Genom hans författarskap har samhällsvetenskapen och humaniora begåvats med en rad nya teoretiska ansatser, begrepp och problematiseringar.¹ Däremot har Foucault sällan, åtminstone inte i vårt land, varit en referenspunkt eller inspirationskälla i diskussionen kring bildning och bildningstraditioner.² Snarare har han utpekats som en av dem som setts som en del i den process som har undergrävt tron på bildningens plats i vår tid. Till sammans med andra företrädesvis franska tänkare som Derrida, Lyotard, Deleuze och Baudrillard har han setts företräda en farlig och improduktiv antihumanism, relativism, irrationalism och vetenskapsfientlighet och en fixering vid makt, vilket sammantaget skulle ha lett till att sanning och moral och andra klassiska bildningsvärden underminerats.³ De nyss nämnda tänkarna har fungerat som centrala inspirationskällor i de senaste decenniernas postmoderna och postkoloniala teoribildningar där den traditionella bildningen ofta hållits för att vara ett uttryck för maktutövning och för västerländsk dominans och eurocentrism.⁴ Det mest välkända exemplet inom denna genre är förmodligen Edwards Suids tydligt Foucaultinspirerade arbete *Orientalism*.⁵ Det finns dock många sätt att förstå och använda Foucaults texter. Jag ska i denna korta artikel försöka ge en bild av Foucaults tänkande som möjligt att inkludera i en diskussion som betonar bildningens betydelse.⁶ Först dock några korta reflektioner kring bildningens villkor och funktioner i dagens samhälle.

I den västerländska traditionen har det ofta betonats hur bildning, i kontrast till en snäv, specialiserad professionskunskap, varit avsedd att fungera som en fördjupad kultivering av hela människan. I bildningsbegreppets klassiska betydelse av ty. *Bildung*, men också i dess amerikanska variant i form av liberal *education*, pekar detta mot en lärprocess som utvecklar personligheten och stärker identiteten. Genom att bli en del av denna process tänks individen på något sätt gå utöver sig själv och utveckla sin potential. Vissa formella och synbara kriterier för bildning brukar också framhållas. Bland dessa återfinns högre examina, läsning av goda böcker, förmåga att uttrycka sig väl i tal och skrift och ibland också någon form av ”förfinat” och civiliserat beteende. Inom bildningstradi-

1 För en introduktion till Foucaults tänkande se Nilsson 2008.

2 Bland undantagen se Uljens 2007 där författaren utifrån pedagogisk synvinkel diskuterar bildning och kritik med utgångspunkt i Foucaults tänkande.

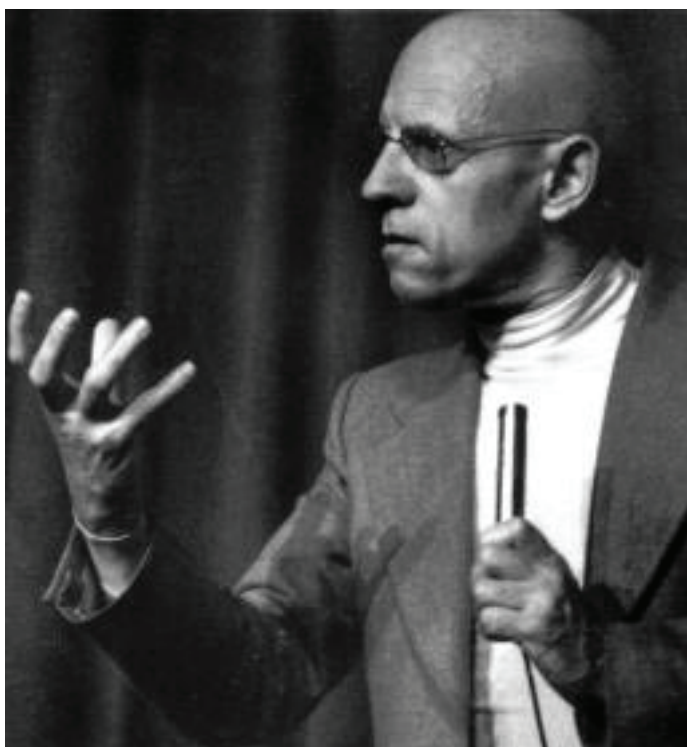
3 Nordin 2008.

4 Jonsson 2007.

5 Said 1993.

6 För ett Foucaultinspirerat synsätt på bildningsbegreppets historia och kluvenhet, i synnerhet inom den liberala traditionen, se Kaveh 2012.

tionen har det funnits en grundläggande tanke om bildningen som frigörande, som något på vars grund en självständig och i utveckling varande individ kan formas. Samtidigt har bildningsgången innehållit ett element av osäkerhet genom att man inte på förhand har kunnat veta vad den kan leda till.⁷ Tanken om bildningens frigörande potential har dock ofta i praktiken samsats med ett nödvändigt element av självdisciplinering i så måtto att vara bildad också kräver ett visst mått av anpassning och inordning i befintliga traditioner.⁸

Debattören Michel Foucault. Fransk tv, 1966.

tillväxtbefrämjande yrkesutbildningar – kan i detta sammanhang ses som det senaste uttrycket för denna tendens.¹¹ *Svenskt Näringslivs* hållning kan därmed ses som ett uttryck för en motströmning som tagit sig många former och som funnits i princip lika länge som själva bildningstanken. Ett exempel är 1800-talets motsättning mellan å ena sidan latinläroanstalter och nyhumanister och å andra de som förordade en utbildning med inriktning mot naturvetenskap, ekonomi och moderna språk, ett annat spänningen inom 1900-talets socialdemokrati mellan å ena sidan bildningsidealister och folkbildare och å andra bejakare av teknik och social ingenjörskonst.¹²

Samtidigt har under de senaste åren en förnyad problematisering av bildningen skett vilket lett till att dess betydelse och plats i vårt (post)moderna samhälle har diskuterats

De flesta bildningsförespråkare har också betonat hur företeelsen kunnat spela rollen av en motvikt mot ett ensidigt och instrumentellt nyttotänkande.⁹ Det har hos många av detta nyttotänkandes förespråkare, inte minst under 1900-talets senare del, funnits en tydlig tendens att se bildning som något förknippad med ett äldre samhälle och med kunskaper och kompetenser som inte längre är gångbara.¹⁰ *Svensk Näringslivs* uppmärksammade kampanj med varningsord till de studenter som avsåg att slösa bort sin dyrbara studietid på vad som beskrevs som ”hobbykurser” inom områden som humaniora och konst

– i stället för att satsa på nyttiga och

7 Broady 2012, s 285.

8 Burman & Sundgren 2010, s 12.

9 Burman & Sundgren 2010, s 11.

10 Burman & Sundgren 2010, s 22ff.

11 Fölster, Kreicsbergs & Sahlén 2011.

12 Se text i det förstnämnda fallet Niléhn 1975 och det senare Björk 2008.

inom ramen för en mer öppen och mångtydig förståelse.¹³ I flera antologier och debattskrifter har bildningsbegreppet och dess olika avledningar blivit föremål för intressanta och kreativa nyläsningar där såväl dess historia som dess betydelse och innebörd i samtiden har diskuterats.¹⁴ I detta sammanhang har det rent av talats om en form av renässans för bildningsidealen.¹⁵ Vid läsningen av dessa böcker och debattinlägg framgår det tydligt att bildningsbegreppet innehåller flera spänningar och paradoxer. Att åstadkomma någon enighet om hur begreppet skall definieras, vilken roll det har haft eller bör spela i framtiden är vare sig möjligt eller önskvärt. En av de många brytningarna återfinns i förståelsen av bildning som en individuell strävan efter att uppnå något som inte låter sig bestämmas i förväg samtidigt som resultatet av denna strävan alltid blir föremål för sociala och kulturella omdömen om huruvida individen verkligen är "bildad" eller inte. Bildning pekar mot olika former av kunskap och lärdom som samlats ihop under lång tid. Ibland ses dess tillgodogörande som besläktat med ett kanoniserat kulturarv eller kanske ännu oftare som ett tecken på kunskap om, och anslutning till, detta kulturarv.¹⁶ Arv innebär att något överläts, lämnas eller förs vidare till efterkommande eller efterföljande som i sin tur förväntas förvalta och bevara och sedan i sin tur föra detta arv vidare. Talet om arv implicerar alltså att något förs vidare i en obruten kedja där de väsentliga egenskaperna förblir oförändrade.¹⁷

Trots de tendenser till optimism när det gäller bildningens framtid som förmärkts i de senaste årens diskussioner kan vi inte utesluta att det kan finnas en form av logik i att bildningen har förlorat i inflytande. Kanske är det relativt sett krympande intresset för bildning ett uttryck för att allt fler av dess funktioner av t ex identitetsskapande, klass- och statusmarkörer eller kollektiv bekräftelse kan tillgodoses på andra håll i samhället? Försiggår t ex dessa processer allt mer via nya former av medier, via reklam, musik, sport, egenterapeutiska kurser etcetera – områden och sfärer som inte tidigare hänförts till bildning? Förmedlas kanske vår förståelse av bildningen och kulturarvet någon annanstans än via de traditionella kanalerna?

II

Det är ingen tvekan om att förutsättningarna för bildningen har förändrats genom den tilltagande ekonomiska, politiska och kulturella globaliseringen och den samtidiga utvecklingen inom informationsteknologin. Andra viktiga tendenser som kan framhållas är en ny form av individualism, konsumismens växande betydelse och en minskande respekt för auktoriteter. Kunskap har blivit en allt viktigare vara samtidigt som naturvetenskap, teknik och medicin, dvs. per definition nyttiga och lönsamma vetenskaper, kommit mer i förgrunden medan humaniora och samhällsvetenskap relativt sett halkar efter.¹⁸ Även utvecklingen av den högre utbildningen till en massutbildning påverkar

13 Gustavsson 2012.

14 Gustavsson 2007; Gustavsson 2009; Burman & Sundgren 2010; Burman & Sundgren 2012.

15 Burman & Sundgren 2010.

16 För en diskussion kring kulturarvets betydelse, se t ex Aronsson 2005; Alzén & Aronsson 2006.

17 Se t ex Ruin 2007, s 49ff.

18 Ekström & Sörlin 2011; Forser & Kahlsson 2012.

självfallet villkoren för kunskapsförmedlingen. Listan skulle kunna göras längre men kanske i synnerhet faktorer som tendensen att kunskap i allt högre grad betraktas som en vara, massutbildningens framväxt och det bristande intresset för humaniora hos politiker och näringsliv har betydelse för diskussionen om bildningens villkor. Samtidigt bör det dock betonas att det är frågan om tendenser och gradvisa förändringar vilka gör sig gällande med varierande styrka på olika sätt i olika sammanhang.

Ändå ifrågasätter nog få idag huvuddragen i denna beskrivning. Den viktiga frågan blir emellertid vilka slutsatser vi ska dra av de förändringar som skett. Det är angeläget att diskutera vilka krafter som ligger bakom dylika förändringar, hur dessa hänger ihop och, framför allt, vad dessa förändringar innebär för vår tid och i detta fall, för möjligheterna att eventuellt formulera ett nytt bildningsprojekt. De förändringar som nämndes ovan spelar idag stor roll för forandet av våra erfarenhetsvärldar, framför allt kanske hos ungdomar. Det är heller ingen tvekan om att ett växande inflytande och en ökande medvetenhet om andra kulturmönster har förändrat hur vi ser på vårt samhälle liksom på världen i stort.

Det finns på sina håll en utpräglad kritik mot modernitetens hierarkiska kultur- och bildningssyn där ”finkultur” uppfattats stå mot ”folklig” kultur, smak mot smaklöshet, dålig kultur mot bra kultur. I dag framhålls också ofta hur kulturer är flytande, ständigt föränderliga meningsskapande konfigurationer vilka till stor del är självrefererande och inte kan relateras och värderas i förhållande till något utanför sig själva. Vidare finns en betoning på att kultur är ett resultat av ett aktivt meningsskapande och på så sätt är en dynamisk storhet som hela tiden genomgår mutationer. Resultatet blir en aldrig tidigare skådad kultursynkretism där impulser från olika håll i världen blandas med lokala och regionala företeelser. Det har då också vuxit fram en hållning där kultur fungerar som ett redskap i en kamp om inflytande liksom för motstånd mot auktoriteter och etablerade strukturer, framför allt från olika ungdomsgrupper sida. Medan moderniteten var masssamhällets epok, ser allt fler idag sin tillvaro som ett individuellt projekt, som något att förverkliga och där utvecklingen av ”jaget” eller ”självet” fått en helt annan tyngd än tidigare. Detta kan beskrivas som ett känslotillstånd där kraven på att skaffa sig en identitet – att bli och vara ”någon” – i en svåröverskådlig värld kan upplevas som mycket krävande och där många människor, särskilt unga, kan sägas experimentera med sin egen subjektivitet och leta och söka sig fram i tillvaron.

Människors identitetssökande går också i andra riktningar än tidigare genom att man identifierar sig allt mindre med de gamla kollektiven och gemenskaperna samtidigt som de nya sociala och kulturella former som framträder är annorlunda och mer föränderliga. Detta kan för många vara en tung börda att bära inte minst då de reella socioekonomiska villkoren för många är starkt begränsade. Den sjunkande tilltron till auktoriteter och gamla svar har fört med sig vad som kan betraktas som kristendenser på en rad områden, inte minst legitimitetsproblem för de gamla ideologierna och för de politiska systemens företrädare, men även i vissa fall för den kunskap som vetenskapen producerar. Till dessa kulturella och sociala förändringar kommer en annan som indirekt påverkat

villkoren för bildningen nämligen en växande relativism, både värdemässigt och kunskapsteoretiskt. Detta påverkar också indirekt bildningsfrågan då den värdemässiga aspekten länge, t ex i form av historieundervisningen och dess bindning till nationalstaten eller i form av inläringen av en nationell litterär kanon som utgjorde en grundsten för bildningen. En given fråga har nu länge varit hur ungdomar och invandrar- och flyktinggrupper kan göras delaktiga av, eller ges möjligheter att själva skapa sig en form av bildning. Hur kan unga för att inte tala om olika etniska minoriteters erfarenheter bli en del av detta projekt? I förlängningen blir frågan om det längre är möjligt – och meningsfullt – att tala om bildning, kulturarv och historia i termer av något gemensamt?

Kan dagens och framtidens diskussion om bildning och kulturarv appellera till, och få en resonansbotten i gemensamma mänskliga erfarenheter? Är ”det gemensamma” i ett samhälle ett tillräckligt starkt kitt för att vara en grund för bildningen idag? Vad som kan sägas är att bildningen måste ta en form som ger människor möjligheter att ”känna igen sig” i. Det handlar inte bara om kunskapsinhämtande som en intellektuell aktivitet där man får sig till livs och bearbetar ett speciellt stoff och olika problem, det måste ses som en ständig, kontinuerlig process där vardagserfarenheter, dvs. det liv man lever i vid bemärkelse, spelar en grundläggande roll.

III

Bildning har tenderat att handla om kulturspecifika områden som språk, litteratur, konst och historia medan vad som betraktats som kulturellt neutrala områden som naturvetenskap, teknik och medicin fallit utanför.¹⁹ Denna klyvning har delvis sin grund i den akademiska världens uppdelning mellan olika områden men har, både organisatoriskt och finansiellt, också byggts in i en offentlig sektorisering där de förstnämnda områdena består jämförelsevis små resurser i jämförelse med de senare. Kanske finns det idag ändå tecken på framväxten av en ökad medvetenhet om att de olika områdena måste närma sig varandra, inte minst för att hantera globala utmaningar som klimatfrågan och befolkningsökningen.²⁰ Gränserna mellan de olika områdena har emellertid också ifrågasatts på teoretiska grunder. Feminister och postinfluerade teoretiker har t ex hävdats att matematiken och fysiken, vilka kan ses som idealtyper för kulturellt neutrala ämnen med universella begreppssystem och förklaringsmodeller, också är impregnerade av manliga och eurocentristiska normer, vilket naturligtvis kan sägas om en stor del av den klassiska bildningen generellt.

En följd av den växande insikten om bildningens relativa och föränderliga karaktär är att dess kunskapsrealistiska underbyggnad har ifrågasatts. Det har hävdats att vi måste inse att det inte är möjligt att bygga bildning och kulturarv på någon ”sann”, ”objektiv” och en gång för alla given kunskap – åtminstone inte när det handlar om humaniora och samhällsvetenskap. Dagens och framtidens diskussion i dessa frågor kan inte utgå från den moderna epokens vetenskapsideal. I en mening kan vi bara anpassa oss till de förändrade förutsättningarna. På samma gång som moderniteten en gång bröt fram med

19 Se t ex Snow 1961.

20 Se t ex Myrdal 2009; Ekström & Sörlin 2012.

oemotståndlig kraft och, på gott och ont, förändrade hela vår värld har också postmoderniteten gjort det. Samtidigt kan människors anpassningsutrymme idag ses som större än det någonsin varit under modernitetens regel- och byråkratistyrda besluts- och organisationsformer.

Oavsett hur vi benämner den epok vi befinner oss i tror jag att vi kan säga att den reflektion som bör bli resultatet av insikten om de senaste decenniernas enorma förändringar måste inbegripa ett försök att hantera insikten om modernitetens begränsningar och därmed att lära sig leva i en pluralistisk värld som för med sig ambivalens, oklarheter och osäkerheter men också många möjligheter som saknades i moderniteten. Detta innebär att leva i ett ”osäkerhetstillstånd” där nuet och framtiden – på gott och ont – är öppen, osäker och till synes utan klar färdriktning, trots vad politiker och ekonomer ibland vill få oss att tro. I en sen- eller postmodern värld där begrepp som individualitet och frihet (att välja) är högsta värden förskjuts bildningsbegreppet bort från sin förbindelse med kollektivt föreställda gemenskaper. Idag har det klassiska bildningsbegreppet överflyglats inte i första hand för att det, som tidigare decenniernas vänsterkritiker framhöll, skulle stå för och legitimera en konservativ och orättvis (borgerlig) samhällsordning utan för sin universalisering av västerländska och patriarkala värden, för sin kunskaps-teoretiskt naiva syn på sanning och makt och för sin likaledes naiva idealism.

Dessa insikter, nedslående eller inte, innebär emellertid inte att diskussionen kring bildning och kulturarv minskar i betydelse – jag skulle vilje hävda att det faktiskt är tvärtom. Jag menar att en anledning till att bildningen under de senaste åren tilldragit sig ett ökat intresse är en bekräftelse på genomslaget för de stora samhällsförändringar som skisserades ovan. I det sen- eller postmoderna samhället kan man – till skillnad från vad som ofta var fallet i industrisamhällets sista decennier – finna både ett erkännande och ett bejakande av bildningens betydelse. Den moderna epokens rationalitets- och nytotänkande ledde tillsammans med den dominerande framstegstanken till en instrumentell kunskapssyn där frågor som rörde bildning och kulturarv hade mycket svårt att göra sig gällande medan den epok vi nu lever i kan ses som uppvärdering av det förflutna i förhållande till nuet. Därför uttrycker den också en kritik mot modernitetens tendens att tillskriva nuet överhöghet över det förflutna. I en tid med snabba omvärldsförändringar och där många människor upplever en vilshenhet och otrygghet behövs mer än någonsin en reflexiv hållning till samhället och oss själva. Här kan ett vitaliserat bildningsbegrepp spela en viktig roll.

IV

Om vi så vänder oss mot Foucault så kan han, som antydde ovan, naturligtvis framstå som en tänkare som ifrågasätter hela det moderna bildningsprojektet. Jag menar dock att det finns ett annat sätt att läsa och förstå Foucault som gör hans tänkande relevant för en samtida bildningsdiskussion. För att komma hit ska vi gå vägen via en diskussion och rekapitulering av några centrala inslag i Foucaults tänkande för att så småningom åter närma oss bildningsfrågan från en litet annat håll. Samtidigt kräver en sådan operation

en utveckling och delvis omformulering av bildningsbegreppet där vi måste ifrågasätta vissa av de konnotationer som det länge har omgetts av: (i) dess tendens att se värdet av kunskap för dess egen skull, (ii) dess tendens att se bildning som en på förhand definierad kunskap (kanon), (iii) dess tendens att koppla samman bildning med en viss (god) etik eller moral och (iv) dess tendens att betona det nationellas, alternativt det västerländska kulturarvets försteg.

Sedan länge har den dominerande uppfattningen om Foucault varit att han var en tänkare för vilken olika former av makt stod i centrum, vanligtvis i kombination med ett framhållande av att denna makt inte kan skiljas från kunskap. Denna förbindelse blir naturligtvis väsentlig i varje diskussion kring den bildningen då denna är en form av kunskap. Låt oss därför börja med att notera att kunskap för Foucault inte har något värde i sig. Kunskapen är intimt förbunden med makt men inte, som i det klassiska upplysnings- och bildningstänkandet, genom att den ger oss makt över våra egna liv. Foucault menar att relationen är mer komplicerad än så. För det första är kunskap inte något som så att säga finns någonstans att hämta och därmed bli ägare av. Detta skulle i så fall implicera att kunskapen är skild från makten vilket Foucault menar är en missuppfattning. Kunskap är för Foucault alltid sammantvinnad med makt på ett sätt som gör att det ena kan sägas förutsätta det andra. För det andra är kunskap alltid konkret och relaterad till olika situationer. Foucault ser inte denna som något abstrakt utan som något som sätter sig på och tränger in i våra kroppar, handlingar, attityder och gester, kort sagt in i våra dagliga liv. Kunskap är med andra ord något som ”sker” i de otaliga relationer som det mänskliga samhället består av. Den befinner sig därmed aldrig utanför makten och kan följaktligen inte heller förstås utan att den senare tas med i beräkningen. Kunskap är ett redskap, något att använda i det intellektuella arbetet där varje form av kanontänkande, liksom varje försök att föreskriva innehållsliga kriterier och inskränkningar är en form av ”polisverksamhet”.

Samtidigt måste Foucaults makt-och kunskapsbegrepp ses i förhållande till friheten vilket innebär att utgångspunkten bör tas i en läsning av Foucault som en tänkare för vilken denna stod i centrum. Individens är, för Foucault, inget annat än en produkt av olika makteffekter och friheten handlar om att förändras i den riktning vi vill, vilket förutsätter att vi förstår att vi är mycket friare än vi tror. Det är dock även viktigt att inse att detta inte innebär att det finns något förutbestämt att sträva efter. Strävandet efter frihet är därför, hos Foucault, alltid ett slags prövande och experimenterande.²¹ Därför skulle det strida emot grunderna i Foucaults projekt att föreskriva hur detta frihetens tillstånd ser ut.

V

Nyckeln för ett foucaultianskt sätt att angripa frågan om bildning blir att se och förstå dess roll i subjektblivandet. Härmed blir bildningen inte främst ett stoff eller en kompetens utan en slags hållning. Foucault talade om en ”gränsattityd”, en attityd som hela tiden sökte möjligheten att inte längre vara, göra eller tänka vad vi är utan vad vi kan bli,

21 May 2011, s 80.

en experimentell attityd som testas mot samtidens verklighet i form av dess maktstrukturer och maktrelationer för att finna punkter där förändring är möjlig. Foucault startade hela tiden sitt frågande i nuet, i vad som betyder något för oss här och nu. Således handlar bildningen i djupare mening mer om samtidsförståelse och subjektsformering än om inläring av en viss kunskapsmassa, språklig kompetens eller anammande av en speciell metod för kunskapsinhämtning.

Genom insikten att nuet har skapats på ett visst sätt följer också att det *kunde* sett ut och konstruerats på ett annat, något som också ger en utgångspunkt för handlande, för aktivism. Detta var något som stod i fokus för hela Foucaults projekt. Det innebar att studera hur subjekten ser på sig själva, analyserar, bedömer, tolkar och förstår sig själva, med andra ord hur subjekten uppfattar sig inom en möjlig kunskapsordning. Foucault betonar hela tiden hur vi förstår oss själva historiskt genom de föränderliga sanningar om oss som dominerar vid varje specifik historisk tidpunkt och inte via någon universell matris för vad människan är. Samtidigt menar han att de processer det här rör sig om historiskt har förskjutits och delvis ändrat karaktär från en betoning på extern disciplinering (i t ex fängelser, mentalsjukhus, militärbaracker och skolor) mot en betoning på intern disciplinering och självsubjektivering. Förstått i relation till bildningen kan denna förändring ses i förskjutningen från 1800-talets språkpluggande, utantillinläring och läsning av en kanon av ”goda” och karaktärsdanande skrifter till vår tids ”fria” bildning där det ständigt står en strid om såväl dess form som innehåll. Att bildningen och kulturarvet har med maktrelationer att göra innebär naturligtvis också att det förs en kamp omkring detta. Det är så att säga ”up for grabs”, något man lägger beslag på, usurperar och skär ut vissa bitar ur för att använda. Det är dock viktigt att påminna om att kamp för Foucault i princip aldrig är en våldsamt kamp – han är i själva verket anmärkningsvärt ointresserad av våld – så ointresserad att han i princip definierar ut våld från sitt maktbegrepp.

Foucault kom gradvis att allt mer intressera sig för vad han kallade ”den individualiserande maktens problem”. Han framhöll att detta innebar att individen separerades från andra individer och att banden mellan individer försvagades samtidigt som det som gjorde oss till individer underminerades. Den individualiserande makten verkade, enligt Foucault, både uppdelande mellan individer och inom individen där såväl vetenskapliga, administrativa som ekonomiska makt/kunskapspraktiker verkar och gör oss till de subjekt vi blir. En annan viktig aspekt är att Foucault betonade självskapandet som ett arbete, något som kräver ansträngning och koncentration men som också bygger vidare på tidigare tillägnade kunskaper och färdigheter. Så tar sig också subjektets förhållande till bildningen formen av ett arbete. Allt arbete är en fysisk aktivitet, antingen denna försiggår med musklerna, sinnesorganen eller intellektet. Detta innebär också att bildning inte enbart, eller ens till största delen är teoretisk, utan praktisk. Denna praktik – läsning, skrivande, lyssnande, övning etc. – är en del i formeringen av subjektet. Denna självtransformering är i sin tur en ständigt pågående process som man aktivt måste underhålla och arbeta med. Därför kan heller aldrig bildningen, oavsett hur vi definierar dess innehåll, funktion eller syfte, bli en del av subjektets självkonstituering utan denna

ansträngning. Bildningen får därför inte förväxlas med inlärningsformer eller aktiviteter där leken, lusten och nöjet är det primära. Detta blir tydligare om man förstår att bildningen utifrån ett foucaultinspirerat synsätt mer handlar om *tänkande* än om inläring och kunskap i sig – att tänka är i djupare mening alltid mödosamt.

Mot slutet av hans liv försköts fokus för Foucault i hög grad bort från explicita makt-resonemang, dels genom att han allt mer vände blicken inåt mot det egna subjektet, mot, som han kom att kalla det, ”omsorgen om sig själv”, dels mot studiet av antikens och den tidiga kristendomens förhållningssätt till sexualiteten och den egna kroppen. Foucaults arbete under de sista åren blev därmed på samma gång ett utforskande av den västerländska kulturens rötter och en strävan efter att förstå hur subjektet etablerade ett förhållande till sig själv som gjorde det möjligt att överskrida de samhälleligt producerade subjektformer som uttrycker den enskildes inordning i makt- och dominansrelationer. Det framstod som nödvändigt att nå fram till insikt om hur och i vilken grad det var möjligt att tänka annorlunda för att kunna bryta sig ut ur det bildliga fängelse som utgjordes av modernitetens tankesystem och praktiker. Detta kan, menar jag, förstås i termer av bildningsarbete.

I antikens omsorg om sig själv och i den ökande betoningen på självstyrning fann Foucault en väg för frigörande av i alla fall en del av de mentala bojar människan är fjättrad av. Därmed kan man säga att hans filosofiska livsprojekt utmynnade i arbetet med att finna och utforska vägarna för att lossa dessa bojar – inte i att visa att vi var instängda och fångade i maktens garn. Det gällde, menade Foucault, att etablera makt över sig själv på ett sätt som minskade strävandena efter makt och dominans över andra. Därför är omsorgen om sig själv inte en narcissistisk självbespeglning utan grunden för en etik – ett förhållande till andra – den är därmed också utgångspunkten för en omsorg om andra, ett sätt att förhålla sig till andra människor på ett sätt som kontrollerar och begränsar makten och minimerar den samhälleliga produktionen av maktrelationer. I stoikernas efterföljd talar Foucault om att den som inte idkar omsorg om sig själv inte heller har kontroll över sina begär, passioner och drifter vilket leder till att han inte heller kan tygla sina strävanden efter makt och dominans över andra. Här kan, som jag ser det, bildningen som kunskapsform och praktik få en framträdande plats. Men det gäller att finna en ”stil” eller teknik som kan fungera som ett möjligt förhållningssätt för detta (bildnings) arbete med sig själv. En anledning till Foucaults intresse för antiken var att han menade att situationen under denna period delvis påminde om situationen idag. Också idag har vi genom de snabba och djupgående samhällsförändringar som skett under de senaste decennierna svårt att finna en grund för våra förhållningssätt.

VI

Ett Foucaultinspirerat tänkande formulerar om den (minst) tvåhundraåriga frågan om vad bildning är till en fråga om *hur* bildning verkar och fungerar. Ett sätt att söka svar på denna fråga vore att i hans efterföljd skriva en sorts ”bildningens genealogi”. En sådan historieskrivning skulle måhända betona bildningens karaktär av diskursiv praktik

där tillfälligheter, strider och motsättningar är de drivande krafterna och där det snarare handlar om vad som uteslutits och trängts undan än om kontinuiteter, idépåverkan, stora män och om det intellektuella arvet. Det skulle då framträda hur bildning i olika sammanhang är något som konstruerats och iscensatts utifrån politiska, ideologiska, estetiska, etiska och lingvistiska utgångspunkter. Detta gäller *all* bildning, oavsett vad den själv beskriver sig som. Att bildningen är något konstruerat innebär dock inte att den är godtycklig och kan se ut hur som helst – också konstruktörer arbetar utifrån ritningar, traditioner, personliga erfarenheter och målsättningar – däremot innebär erkännandet av bildningens konstruerade karaktär att vi också måste rikta uppmärksamheten mot de mekanismer som utgör dess konstruktionsprocesser. Samtidigt måste det alltid hållas i minnet att bildningen bygger på en asymmetrisk opposition mellan dem som iscensätter en bildningsrepertoar och dem som saknar tillgång till denna.²²

Jag menar dock att ett mer intressant och fruktbart sätt att låta Foucaults tänkande konfronteras med bildningsdiskussionen är via en förståelse av bildning i termer av den subjektiveringsprocess som beskrivs ovan – en praktik ytterst syftande till skapandet av sig själv som individ. Härigenom kan bildning också förstås som en motståndspraktik. Så har bildningen tidigare i historien också kunnat framstå för många från arbetarklassen och den lägre medelklassen som via skolor, bildningsverksamheter och så småningom kanske också högre utbildning kunde tillgodogöra sig ett betydande intellektuellt kapital. Utan att gå in på en diskussion kring det svenska utbildningsväsendet är det, skulle jag tro, relativt okontroversiellt att sätta frågetecknen för om dessa förutsättningar råder inom utbildningssystemet idag. En aspekt av denna problematik är att det för många inom högskolevärlden inte är svårt att se behovet av ett motstånd både på individuell och kollektiv nivå mot många av de tendenser till ökad politisk och byråkratisk styrning och marknadstänkande som kan iakttas inom den högre utbildningen och som medfört minskad autonomi.²³

I bildningens praktik produceras de betingelser och möjligheter som är nödvändiga för strävandet mot frihet. Friheten *möjliggörs* därmed av kunskapen och makten och föds ur (det nödvändiga) motståndet, ur vägran att underkasta sig. På så sätt blir motståndet inte en negativ handling utan en ständigt pågående kreativ process. Bildning blir då på samma gång ett verktyg att använda i självstyrningen och i skapandet av sig själv som subjekt, inte ett tillstånd av frihet, något det ofta framställts som inom bildningstradi-

22 Se text Kaveh 2012.

23 Donald Broady har hypotetiskt framhållit att bildningen blir fruktbärande enbart i sammanhang där tillräcklig autonomi råder. De epoker och sammanhang Broady framhåller som exempel på sådana (lyckliga?) ögonblick i historien – Preussen efter sekelskiftet 1800 och USA:s östkust hundra år senare – ger dock anledning till att funderingar om autonomi i denna bemärkelse kan återskapas i den sen- eller postmoderna värld vi nu lever i. Av Broadys beskrivning av de förutsättningar som då rådde framgår att autonomi var intimt förknippad med en klassmässig och ideologisk samsyn av ett slag som är betydligt svårare att tänka sig idag. Vidare menar Broady att det är i sociala sammanhang som redan besitter ett tillräckligt mått av autonomi som bildningsidealen får fäste. Autonomi måste alltså vara etablerad redan på förhand. Om Broadys hypotes om kopplingen mellan bildning och autonomi är riktig tycks de framtida möjligheterna för den klassiska bildningen vara dystra. I relativt få sammanhang i vårt allt mer multietniska och mångkulturella samhälle återfinns dessa förutsättningar. Se Broady 2012.

tionen. Det är vidare nödvändigt att återigen understryka att bildningen kommer till uttryck i konkreta relationer och situationer. Det gäller alltså att göra bruk av bildningen. Foucault betonar att detta bygger på självdisciplin och självreflektion, något som 1800-talets borgerskap förvisso förstod men som många idag tycks ha glömt bort. För Foucault innebär detta mer konkret att individen använder sig av olika självtekniker. Därmed betonas också bildningens ”verktygsartade” karaktär – på samma sätt som Foucault själv framhöll att hans begrepp kunde ses som verktygslådor som andra kunde låna ur kan bildning ses som något som används, något som människorna ska kunna ha med sig som ett verktyg i sina liv. Däremot avvisas den (oftast implicita) utgångspunkten att sökandet efter, och förmedlingen av bildningen framskrider progressivt mot önskvärda mål samtidigt som det understryks att det är nödvändigt att ge upp föreställningen om bildningen som *en* enda. Det måste erkännas att bildning alltid är *för* någon, att den alltid har olika syften och att varje försök att beskriva den bara är en av flera möjliga berättelser. Vi måste erkänna och öppet diskutera vad eller vilka krafter som bestämmer de problem som upplevs som angelägna vid ett visst tillfälle och vad som vid varje konkret tidpunkt hålls för att vara bildning. Om bildningen med andra ord skall kunna fungera som ett teoretiskt och praktiskt instrument för social förändring via transformeringen av individer – som den t ex gjorde under framväxten av det borgerliga samhället under 1800-talet eller för många inom det tidiga 1900-talets arbetarrörelse – måste alltså ett omtänkande ske.

I den mån bildning spelar en roll i det tjugoförsta århundradet äger detta rum i en ny kontext, en kontext där som framgått förutsättningarna för kunskap och kunskapsproduktion har förändrats, en kontext där kraven på den enskilde att själv kunna orientera sig i myllret av information är en förutsättning för kunskap och där den enskilde själv måste skaffa sig kompetens och kapacitet för att ur det enorma och oöverskådliga informationsflödet kunna forma användbara redskap i sitt subjektskapande. Genom kommunikationsteknikens utveckling och ökande möjligheter att resa och arbeta i andra länder, genom mediernas och kapitalets globalisering och som en följd av växande flykting- och immigrationsströmmar från mer avlägsna länder och kulturer har vi till stor del andra referenspunkter än i går. En fråga bland många blir därför hur bildningen och kulturarvet kan relateras till en ny ”medvetandehorisont” vad det gäller förbindelsen mellan historieuppfattning, samtid och förväntningar om på denna framtid. Det blir mindre viktigt att samla och reproducera kunskap medan förmågan att använda den på nya sätt i nya sammanhang ökar i betydelse.

Genom att betona bildningens centrala plats i subjektskapandet framträder också dess produktiva potential tydligare. Bildning som subjektskapande innehåller emellertid även en kritisk granskning *av sig själv* liksom ett bejakande av kontingensen och pluraliteten i det sen- eller postmoderna samhället. Detta ger möjligheter att ställa nya frågor om politik, etik och rättvisa som kan bli en del i vårt självskapande.²⁴ Det är alltså en slags resurs som gör att vi inte är helt utelämnade åt maktens verkningar utan, under vissa

24 Taylor 2011, s 178f.

förutsättningar, kan skapa nya subjektformer. Kritiken, dvs. granskandet och reflekterandet över samhället och oss själva, förutsätter dock också nyfikenhet och en ständig opposition mot det som tas för givet och framstår som sanning.²⁵ Den handlar inte om att skaffa sig kunskap i substantiell mening utan om subjektets förhållningssätt till de begränsningar som olika sanningar eller ”sanningsregimer” utgör för subjektet.²⁶ Det sagda innebär att bildningens formella sida måste tonas ner och processen, tänkandet, reflektionen, sätts i centrum och dess kritiska, om man så vill, kantianska sida betonas.

Genom Foucaults ”återläsning” av Kant i slutet av sitt liv skapades en förbindelse mellan den förstnämndes konceptualisering av subjektskapandet och den senare som inspiratör till den klassiska bildningstraditionen.²⁷ Detta genom att Foucault i ett par uppmärksammade sena texter anknöt till upplysningen och dess kantianska arv vars viktigaste insikt han framför allt såg i konstitueringen av ett autonomt subjekt i ett konkret nu.²⁸ Upplysningen skulle enligt Foucault förstås inte som en epok, ideologi eller tankevärld utan som en ”attityd” som på samma gång innebär en problematisering av människans relation till sin samtid, hennes plats i historien och konstitueringen av sig själv som autonomt subjekt.²⁹ Foucault kan därmed sägas vidareutveckla och radikaliserar Kants tanke om att människan genom att träda ut ur sin ”självförvållade omyndighet” kan frigöra sig från traditionens och oförnuftets bojor till att handla om att få tillgång till ett verktyg för en ständig ”kritik av oss själva”.

Med Foucault kan vi än starkare betona bildningens karaktär av en självskapande och ständigt pågående process. Bildning som en slags livshållning kan bli ett inslag i våra försök att skapa nya former av subjektivitet, i ständig kamp att undgå statens, marknadens eller mediernas styrande och normaliserande verkningar. Genom att diskutera bildningen med hjälp av några av de många tankar om människan och hennes villkor som Michel Foucault producerade har jag velat ge en litet annorlunda vinkling till denna pågående och viktiga diskussion. Det kreativa självskapandet är dock bara den ena sidan av bildningen där den andra är de vid varje tidpunkt dominerande tankarna – diskurserna – om människa, samhälle och framtid men också beträffande hur själva bildningen skall gå till. I diskussionen har det också varnats för att denna självskapande sida av bildningen skulle riskera att gå för långt, i varje fall om den ges allt för fritt spelrum allt för tidigt i skolan.³⁰ Må så vara när det gäller ännu unga och formbara individer men när det gäller vuxna människor och deras livslånga bildningsarbete skulle förmodligen Foucault ha sagt att vi nog inte behöver oroa oss för att människors frihet blir för stor. Maktens normaliserande och disciplinerande verkningar kommer alltid att

25 Taylor 2011, s 182ff.

26 Lemke 2012, 62f.

27 Foucault ägnade i sin ungdom betydande intresse åt Kant. Bland annat utgav han en introduktion till dennes antropologi som en del av sin doktorsexamen. Därefter avlägsnade han sig dock under en lång period från Kants tänkande innan han mot slutet av sitt liv återkom till vissa sidor hos denne. Se Foucault 2008c.

28 Foucault 1991; Foucault 2008a.

29 Foucault 1991, s 39f.

30 Broady 2012, s 303f.

finnas där som något att förhålla sig till och göra motstånd emot.³¹ I detta sammanhang är bildningsarbetet idag mer oundgängligt än någonsin tidigare.

Referenser

- Alzén, Annika & Aronsson, Peter (red.), *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet 2006.
- Aronsson, Peter (red.), *Kulturarvets gränser. Komparativa perspektiv*. Göteborg: Arkipelag 2005.
- Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare*. Stockholm: Atlantis 2008.
- Broady, Donald, 'Bildningstankens krumbukter. Några blad ur historien från 1970-tal till 2010-tal', i Burman, Anders & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos 2012.
- Burman, Anders & Sundgren, Per (red.), *Bildning. Texter från Esaias Tegnér till Sven-Eric Liedman*. Göteborg: Daidalos 2010.
- Burman, Anders & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos 2012.
- Ekström, Anders & Sörlin, Sverker, *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Stockholm: Norstedts 2012.
- Forser, Tomas & Kahlson, Thomas (red.), *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*. Göteborg: Daidalos 2013.
- Foucault, Michel, 'What is Enlightenment?', i Paul Rabinow (red.), *The Foucault Reader. An Introduction to Foucault's Thought*. London and New York: Penguin 1991.
- , *Sexualitetens historia. Band 2, Njutningarnas bruk*. Göteborg: Daidalos 2002b.
- , 'Vad är upplysning?', i Michel Foucault, *Diskursernas kamp. Texter i urval* av Thomas Götselius & Ulf Olsson. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2008a.
- , 'Självteknologier', i Michel Foucault, *Diskursernas kamp. Texter i urval* av Thomas Götselius & Ulf Olsson. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2008b.
- , *Introduction to Kant's Anthropology*. Los Angeles: Semiotext(e) 2008.
- Fölster, Stefan, Kreicsbergs, Johan & Sahlin, Malin, *Konsten att strula till ett liv. Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv 2011.
- Gustavsson, Bernt (red.), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos 2007.
- Gustavsson, Bernt, 'Bildningens traditioner i transformation', i Burman, Anders & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos 2012.
- Jonsson, Stefan, 'Apans bildningsresa. Europeiska bildningsidéer och postkolonial teori', i Gustavsson, Bernt (red.), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos 2007.
- Kaveh, Shamal, 'Bildningsbegreppets ontologiska kluvenhet', i Burman, Anders & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos 2012.
- Lemke, Thomas, *Foucault, Governmentality and Critique*. Boulder: Paradigm Books 2012.
- May, Todd, 'Foucault's conception of freedom', i Dianna Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts*. Durham: Acumen 2011.

31 Jfr. McGushin 2011, s 140f.

- McBride, Kealy, *Punishment and Political Order*. Anna Arbour 2007.
- McGushin, Edward, 'Foucaults theory and practice of subjectivity', i Dianna Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts*. Durham: Acumen 2011.
- Myrdal, Janken, *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur 2009.
- Niléhn, Lars H., *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880*. Malmö: Gleerups 1975.
- Nilsson, Roddy, *Foucault – en introduktion*. Malmö: Egalité 2008.
- Nordin, Svante, *Humaniora i Sverige. Framväxt – Guldålder – Kris*. Stockholm: Atlantis 2008.
- O'Farrell, Clare, *Michel Foucault*. London: Sage 2005.
- Pickett, Brent, *On the Use and Abuse of Foucault for Politics*. Lanham: Lexington Books 2006.
- Ruin, Hans, 'Frihetens hemlighet och bildningens uppgift', i Gustavsson, Bernt (red.), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos 2007.
- Said, Edward, *Orientalism*. Stockholm: Ordfront 1993.
- Snow, C.P., *De två kulturerna*. Uppsala: Verdandi 1961.
- Taylor, Dianna, 'Practices of the Self', i Dianna Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts*. Durham: Acumen 2011.
- Uljens, Michael, Bildning och kritikens möjligheter, www.vasa.abo.fi/users/muljens/pdf/Bildning_och_kritikens_mojlighet_11_10_2007.pdf

Kulla-Gulla och alla de andra: Martha Sandwall-Bergström 100 år

Av Helene Ehriander

Smålandsförfattaren Martha Sandwall-Bergströms böcker om Kulla-Gulla läses än, men böckerna om Majken, Pepita och Arabella går inte längre att få tag på. Hon var på flera sätt en pionjär då hon i Kulla-Gulla-böckerna skildrade Fattigsverige och böckerna om Majken Stolt tillhör den första arbetarlitteraturen som skrevs med ungdomar som målgrupp, men ofta kallades hon "flickboksförfattare" med en nedsättande ton. I samband med 100-årsfirandet har ett Martha Sandwall-Bergström sällskap bildats och i november hölls på Linnéuniversitetet en konferens med titeln "Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år".

En apriildag 1993 träffade jag Martha Sandwall-Bergström i hennes lägenhet i Malmö. Hon berättade då öppen hjärtligt om sitt författarskap och hur det känts att samtidigt älskas av läsarna och föraktas av kritiken. Denna artikel bygger på det som hon berättade vid vårt möte; ett möte som gjorde djupt intryck på mig och som gav mig djupare förståelse för såväl hennes verk som författandets villkor under den tid hon var aktiv som barn- och ungdomsboksförfattare. Efter andra världskriget växte det fram en svensk barn- och ungdomslitteratur av hög kvalitet som vann erkännande också internationellt. Martha Sandwall-Bergström tillhörde de författare som debuterade 1945 och hennes böcker om Kulla-Gulla fick internationella framgångar och översattes till flera språk.

Martha Sandwall-Bergström föddes 1913 i Småland, på gränsen mellan Nävelsjö och Lannaskede socknar en bit väster om Vetlanda. Det var en mycket glest bebyggd och isolerad trakt. Det var här hon mötte de gestalter som sedan omstöptes och tog form i böckerna om Kulla-Gulla. Det var tysta, tunga personer, som led av fattigdom och hjälplöshet, men som ändå aldrig klagade.

"Jag har träffat alla dessa gestalter och fascinerats av deras öden", berättade Martha Sandwall-Bergström. "Kulla-Gulla finns förstås inte på riktigt, men hennes förebild he-

Martha Sandwall-Bergström 1993.
Foto: Helene Ehriander

ter Ingrid Alm och bor idag i Stockholm. Hon var min väninna och bodde på ett av dessa torp, som jag skildrar i böckerna.

Någon herrgårdsfröken blev hon aldrig, men jag önskade henne allt gott och därför lät jag henne spela den rollen. Egentligen var kanske min väninna mer lik Johannes till sättet. Herrgården som hon använde som modell hette Svartåsen och låg på en ås ovanför Lannaskede hälsobrunn, där Martha Sandwall-Bergström då bodde. Fast en del av miljön hämtade jag från Surahammars bruk i Västmanland.”

Socialt engagemang och medvetenhet finns i alla hennes böcker, parallellt med romantiken och drömmarna. Den första boken om Kulla-Gulla kom 1945. Den skrev Martha Sandwall-Bergström under en kort tidsperiod och manuskriptet skickade hon till en tävling om bästa flickboken som Bonniers anordnat.

”När jag fick reda på att jag vunnit, hade jag nästan glömt bort tävlingen”, sade hon. ”Jag hade heller ingen tanke på att skriva någon fortsättning, men Gerhard Bonnier ringde och övertalade mig.”

Försörjde familjen

Det var emellertid inte Martha Sandwall-Bergströms första berättelse. Under många år hade hon då redan försörjt sin familj med sin penna genom att skriva noveller för flera olika tidningar.

”Jag skrev mycket redan som barn och jag har alltid velat skriva. Min syster skrev också, men hon gömde sitt. Jag lade fram mina alster halvfärdiga så att alla kunde se dem, och ofta var den sista meningen halvfärdig för att jag ville att någon annan i familjen skulle fortsätta berättelsen.”

När Martha sedan blev vuxen och fick egen familj blev hon tvungen att ensam lösa försörjningen av den. Hennes man blev svårt sjuk och handikappad och deras lilla dotter visade sig ha en grav hjärnskada. Någon hjälp fanns inte att få på fyrtioalet och Martha skrev, medan hon passade flickan och hjälpte mannen.

Ofta skrev hon under pseudonym, eftersom hon var nödsakad för inkomstens skull att skriva för flera olika veckotidningar samtidigt, men ibland var det inget problem då tidningarna inte alltid satte ut något författarnamn.

”Kulla-Gulla har blivit mest känd för att böckerna låg så rätt i tiden när de kom”, sade Martha Sandwall-Bergström. ”Det ligger för mig, det som är lite rörande, och jag vill gärna att de som har det lite svårt ska få det bra, precis som gestalterna i mina böcker. Jag tycker om när människor rörs över livet och jag vill bara nytta och välsignelse med böckerna.”

Kritiserad fortsättning

”Jag tänkte att om jag skriver om en god och rar flicka så skulle läsarna ta efter och fundera över sin egen karaktär och sitt eget sätt att vara. Jag skrev till en början helt aningslöst, så äkta och ärligt jag kunde, utan tanke på kritiker och deras sätt att se på

böcker. ”De två första böckerna blev uppskattade, men sedan fick kritikerna ögonen på fortsättningarna.”

Och kritiken var många gånger hård mot Martha Sandwall-Bergström och Kulla-Gulla. Eva von Zweigbergk i DN skrev vid flera tillfällen så skarpt om Kulla-Gulla-böckerna att Martha kände sig hämmad och förkrossad.

”Jag försökte forma mig och anpassa mina gestalter, så att de inte skulle besvåra kritikerna i fortsättningen. När jag skulle skriva satt jag med skrivmaskinen framför mig och kände det som fingrarna knöt sig i kramp. Jag tänkte på vad som skulle stå i tidningarna sedan om mina böcker, att de liknades vid veckotidningsnoveller och att det var skamligt att skriva flickböcker!”

”Idag känner jag det inte så längre och jag har inget emot att kallas flickboksförfattare. Det har ingen dålig klang längre och jag vet att mina böcker kommit ut i många upplagor och blivit älskade av många flickor. Vad gör det då att kritikerna trampade mig under hälarna? Det är konstigt också att det ska vara suspekt att vara framgångsrik bland läsarna”, menade Martha Sandwall-Bergström.

Martha Sandwall-Bergström berättade också att Kulla-Gulla nog är den gestalt, som hon själv tycker mest om, eftersom hon är som ”ett öppet pulserande hjärta” och eftersom det varit så mycket bråk om henne att hon genom de mödorna kommit att fästa sig vid henne.

Genom åren fick Martha Sandwall-Bergström många brev från flickor som undrar hur det gick sedan för Kulla-Gulla, om hon blev lycklig med Tomas och om de fick några barn.

”Jag vet inte hur det fick för dem egentligen och jag vill inte skriva om det heller. Istället fick jag med tiden idén att gå tillbaka i tiden och skriva om hur Kulla-Gulla hade det innan hon kom till Kulla-torpet.”

Det var så bilderböckerna kom till.

”En del, som ligger mellan Kulla-Gulla på Blomgården och Kulla-Gulla, har jag försökt skriva många gånger, men den vill sig inte och den kommer säkert aldrig att bli färdig. Jag hade tänkte att den skulle heta Gulla yngsta ostapiga!”

”Eftersom jag var bunden till hemmet och vårdandet fick jag skriva om det jag såg nära omkring mig”, förklarade Martha Sandwall-Bergström. ”Böckerna om Majken kom till genom att jag kände en familj som var lik familjen Oskarsson. De bodde i arbetarbostäder på Lidingö, när vi bodde där.”

”Majken är en käck flicka och miljön har nog blivit rätt lyckad eftersom jag kände den så väl. Men ingen miljö kan jag känna så för som den småländska barndomsmiljön”, betonar Martha.

”Samhällsengagemanget och medvetenheten som står så tydlig för läsarna var inte direkt eftersträvad”. Martha menade att den snarare kom sig av hennes människosyn och

Den första boken om Kulla-Gulla vann pris i Bonniers tävling om bästa flickbok 1945. Den var Martha Sandwall-Bergströms debutbok. 1986 blev den TV-film med Lisa Jarenskog i huvudrollen.

känsla för medmänniskorna. De tre böckerna om Majken Oskarsson är helgjutna och tål mer än väl en omläsning. De har tyvärr försvunnit ut på bibliotekens magasin idag, men de som ger sig tid att leta upp dem blir belönade med en intressant skildring av en viljestark flicka i en för ungdomsromaner annorlunda miljö.

Pepita och Arabella

Böckerna om Pepita och Arabella utspelas i Spanien. Sedan 1950 har Martha Sandwall-Bergström i långa perioder bott i Spanien och inspirationen till dessa böcker kom genom att hon fantiserade kring en del små spanska flickor, bland annat några tiggarflickor, som hon mötte där. Martha reagerade också starkt på flickors och kvinnors roll i Spanien. De flickor som skildras i böckerna är starka, kloka och ärliga, med ett mål i livet.

”Men det är inte bara en eftergift åt flickbokskonventionen”, påpekar Martha bestämt. ”Jag ville skildra positiva flickor. Dessutom måste ju alltid huvudpersonen föra handlingen framåt i boken, antingen det är en flicka eller pojke”.

Denna artikel är en omarbetad version av en artikel som var publicerad i den numera nedlagda barnkulturtidskriften Abracadabra (Ehriander, Helene, ”Älskad av läsarna men föraktad av kritiken”, Abracadabra, 1993:3, s. 3-5).

Välkommen att gå med i Martha Sandwall-Bergströmsällskapet!

Som medlem får du:

- *sällskapets medlemsbrev med information om författaren, hennes liv och verk*
- *ta del av icke tidigare publicerade texter av Martha Sandwall-Bergström*
- *information om föreläsningar, seminarier och konferenser som handlar om Martha Sandwall-Bergströms författarskap eller angränsande ämnen.*

Medlemsavgiften (150:-) betalar du in på bankgiro 147-8973.

OBS! Vid inbetalning lämna både postadress och – om du har – mailadress!

Besök även vår hemsida: <http://sandwallbergstromsallskapet.blogspot.se>

Fyra berättelser om arbete: Om arbetsattityder och mening och varför man ska arbeta (Del 2)

Av Roland Hallgren

Dessa är de två sista delberättelserna i Roland Hallgrens studie över arbetets etik. De två första publicerades i förra numret av HumaNetten; det rörde sig dels om en introducerande betraktelse, dels en studie av arbetets etik inom våra världsreligioner. I denna avslutande del visar Hallgren dels hur frågor om arbetsetik i kommer fram i svenska skolläromedel, dels vilka attityder unga människor har till arbete utifrån en aktuell enkätundersökning.

En berättelse om läromedelsinnehåll

Äldre läromedel

”Varen flitige: ty flit är framgångens moder”. (*Esaias Tegnér 1782-1846*)

”Honom fattades ingenting annat än det outhärligaste i tillvaron: den glädje som kommer ur arbetet”. (*Vilhelm Moberg 1898-1973 ur Sänkt sedebetyg 1935*)

I denna läromedelsstudie är äldre läromedel sådana som är utgivna tidigare än 1980. Här är min avsikt att undersöka vad läromedel i främst religionskunskap säger om arbete, arbetets mening och värde. Även vid undersökning av modernare skolböcker och annan undervisningslitteratur från 1980 och framåt kommer tonvikten att ligga på läromedel i ämnet religionskunskap.

En liten skrift som av en händelse kom i min hand för ett par år sedan var den första utgivna finländska barnboken tryckt i Åbo 1798, *Läseöfning för mina barn* av Jakob Tengström. Där finns under avsnittet ”Några tänkespråk för barn”, utsagor som hyllar arbetet och arbetsvilligheten. ”Var flitig i dina sysslor, ty den lata blir av alla föraktad” och ”Använd tiden väl i din barndom; därav beror hela din framtida välfärd.” Vidare sägs det; ”Ledsna ej vid det arbete du företar dig, om det ock ej i början efter önskan vill lyckas dig; håller du flitigt på därmed, så skall det snart gå bättre.” Texten fortsätter i didaktisk anda. ”Har du ledsamt, få för dig något nyttigt att göra. Den flitiga vet aldrig av någon ledsnad.” Det påpekas också att ”Allt har sin tid. Arbeta har sin tid; leka och roa sig har sin tid.”¹ Det berättas förebildligt om Den beskedlige lärgossen som fått arbete hos en snickare ”som genom flit och skicklighet i sin hantering, hade sin goda utkomst.” Denne föredömlige snickare är ett föredöme för det läraktiga barnet.² I ”Daglig Skole-

1 Jakob Tengström 1798: 58f (Jag har normaliserat äldre citats stavning)

2 Jakob Tengström 1798: 39

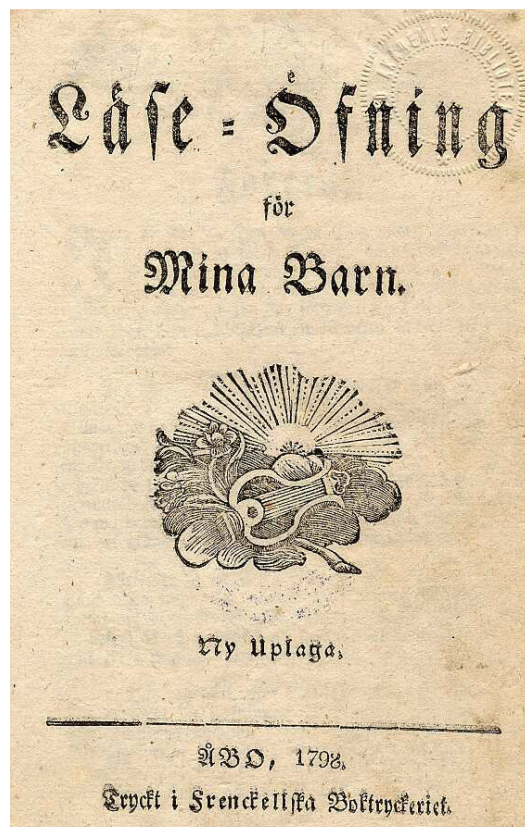
bön” heter det ”Giv mig nåd att flitig vara och att tiden nyttja rätt!³ En daglig bön om att få Guds nåd att vara arbetsam och att använda tiden på ett genomtänkt sätt. En dikt till ”Det stadiga barnet” får avsluta citaten från denna nordiska klassiker. Dikten visar på tidens bestämda behov och uppfattning om nödvändigheten att fostra barnen till flit och nyttighet. Leken är förbi, du blir klokare med åren och fyller tiden med arbete;

”Länge har jag barnslig varit,
Tiden gått i lek förbi;
Nu, då barnåren farit,
Är det tid att stadig bli,
Att i vett och visdom växa,
Vänjas vid ett nyttigt liv.
Nu skall sysslan och min läxa
Bli mitt bästa tidsfördriv.”⁴

Ungefär hundra år senare utkommer en annan banbrytande bok; *Första läsåret. ABC – och Läsebok* av B.C. Rodhe som utkom i en mängd upplagor. Den jag använt mig av utkom 1891. En stående rubrik i boken är ”Ordspråk”. ”Tjäna dig själv så har du en trogen dräng.” ”Får barnet icke lära sig att arbeta, så lär det sig ofta att stjäla.”⁵ Barnen ska inte uppfostras till att vara lata och slarviga utan flit och nytta ska råda. Ska du få något så måste du arbeta för det. ”Flitig bör man alltid vara”⁶ Du ska arbeta dig varm.

”Lättjan föder sorg och nöd
och ger aldrig dagligt bröd,
men se, flit gör kinden röd
och ger bröd i överflöd.”⁷

Såsom fågeln ska människan stå upp tidigt och stämma upp en sång; ”sedan skynda vi att börja arbetet med fröjd.”⁸ Tiden är kort. ”Blott för den som flitig är bliver efter slutad möda vilan ljuv och kär.” ”Ungdoms möda är ålderdoms ro.”⁹ Inte bara människor sträva och arbeta – det gör även biet och andra djur – allt till Guds lov. Tiden skall för att få värde fyllas med arbete. Det gäller både bi och gossar;

3 Jakob Tengström 1798:89
4 Jacob Tengström 1798: 68
5 B.C Rodhe 1891: 61
6 B.C Rodhe 1891:52
7 B.C Rodhe 1891: 76f
8 B.C Rodhe 1891: 78
9 B.C Rodhe 1891: 82

”De säga alla, att de icke få vara lata. Då får väl icke heller små gossar vara det. Så skyndade han sig till skolan och blev från den dagen en av de flitigaste i klassen.”¹⁰

I *Småskolans Kristendomsbok* från 1950¹¹ skriver utgivarna i förordet att de har strävat ”efter att åstadkomma en bok, som kan vara en hjälp för läraren i fråga om det rent uppfostrande momentet i undervisningen.” De vill göra barnen ”förtrogna med vissa livsvärden och hos dem skapa den stämning och den inställning, som är viktiga för en fruktbringande kristendomsundervisning under de senare skolåren.” Huvuduppgiften verkar vara att erbjuda barnen ett grundläggande moraliskt förhållningssätt. Berör då denna relativt tunna och illustrerade bok på drygt femtio sidor arbete i någon form? Ja, där sägs att livet är en tjänst för Gud. ”Låt också mig få växa till tjänst i Ditt rike.”¹² ”Jag vill vara rädd om allt som lever och växer.”¹³ Efter några inledande bibelberättelser så börjar andra skolåret med ett uppslag som heter ”Arbete och vila”. Där kan vi läsa att; ”Dagen ger arbete, och natten ger vila.” Om morgonen skyndar man ”att börja arbetet med fröjd.” ”Blott för den som flitig är, bliver efter slutad möda vilan ljuv och kär.” – och när arbetsveckan är slut så ”ringer kyrkans klockor in helgen.”¹⁴ Livet är en rimlig fördelning mellan arbete och vila och med ett glatt sinne bör arbetet utföras – arbete är här alls inget straff utan en gudagiven ynnest. Ditt arbete är en del i en större plan där du inte ska neka behövande din hjälp och där det tas för givet att ”Kamrater hjälps åt i arbetet.”¹⁵ Du ska fostras in i ett arbetande och framåtskridande folkhem.

Läroboken *Människan och livsåskådningarna. Religionskunskap för gymnasiet och fackskolan*. kom 1969 på förlag Almqvist & Wiksell.¹⁶ Där finns ett avsnitt som tar upp marxismens människouppfattning om att arbetet skapar människan – förtryck och utsugning gör henne moraliskt ond, men när klassamhället avskaffas kan människan bli herre över världen och vara till för andra på ett nytt sätt.¹⁷ Läroboken behandlar även roller och arbetsfördelning mellan man och kvinna i hemmet/äktenskapet.¹⁸ Där finns även ett stort avsnitt om ”Arbetet och social rättvisa” (191-206). I detta kapitel tas viktiga punkter upp om synen på arbete: Är det ett straff – vilket värde har det – vad är rättvisa – vad säger religionerna? Det inleds med ett avsnitt om västerländsk syn på arbete (kroppsarbete). Det ger motiveringar för arbete: självförverkligande med hjälp av motiveringen att du är som kuggen i maskinen, (du är en viktig del av helheten) och den sociala motiveringen (arbete för allas bästa).¹⁹ Där tas även upp om rättvisa i arbetslivet samt socialt ansvar.²⁰ Därefter ges marxismens syn, judisk och islamisk samt buddhistisk och hinduisk. Det

10 B.C Rodhe 1891: 99f

11 Herman Gottfrid Pihl o Anna Maria Roman, citat från Förord III 1950

12 Som ovan Förord III, 1950:4

13 Som ovan Förord III, 1950:9

14 Herman Gottfrid Pihl o Anna Maria Roman 1950:22f

15 Herman Gottfrid Pihl o Anna Maria Roman 1950: 24,26

16 Hans Hof, Jan Hammarstedt, Clarence Nilsson 1969

17 Hans Hof et al 1969:153

18 Hans Hof et al 1969:177

19 Hans Hof et al 1969:191ff

20 Hans Hof et al 1969:195

sägs även något om konfucianism och kommunism i kinesiskt samhällsliv.²¹ En fördjupningsbok av Hof och Hammarstedt, en antologi med texter gavs ut 1971 och beskrivs nedan.

Religion och tanke är en lärobok som i sin undertitel kallas för en studiehandledning för gymnasiet (Gleerups förlag) och gavs ut 1970.²² Där finns ett avsnitt ”Vårt arbete” som börjar med att problematisera arbetet som en plågsam börda i pressande klimat och beskriver den skillnad i historien som finns genom en uppdelning av fria människor som inte arbetar och arbetande trälar. En sådant tudelat motsatsförhållande kan ge förakt för arbete, det vill säga kroppsarbete. I boken berörs även arbetets ändamål som sägs vara försörjning och att ge tillvaron mening. Arbetets värde lönesätts och rätt lön ger sedan arbetaren tillfredställelse.²³ Kristendomens arbetsidé är enligt författarna ”varje persons plikt att ägna sig åt nyttigt arbete.”²⁴ Luthers kallelsetanke berörs liksom marxismens syn på arbetet. Det sägs att det är viktigt att ha ett arbete för det är inte ”en lyckosam tillvaro att sakna ordnad sysselsättning.”²⁵

Harry Hermerén var detta år på samma förlag också författare till en lärobok i religionskunskap för grundskolans högstadium.²⁶ Arbetet ägnas där ett särskilt avsnitt som heter ”Vårt arbete”. Avsnittet inleds med frågan ”Varför arbetar människan?” Det svar som ges är närmast att människan ska arbeta för att kunna försörja sig. Men även meningsfrågor berörs. Religionernas svar tas upp från ett kristet perspektiv där meningen med arbete kopplas till människovärde och vikten av att ha ett arbete som känns personligt och utvecklande. Det finns ett avsnitt om solidaritet i arbetslivet och om värdering av olika yrken. Det ger tips på vidareläsning samt återblicksfrågor och övningsuppgifter.²⁷ Det är ett utvecklingsbart och genomtänkt avsnitt med ett bra bildmaterial men sannolikt för avancerat för dagsbruk. Genomgående i min framställning så gör jag värderingar och ger egna reflektioner när jag känner att det gagnar läsaren även om det i slutet av kapitlet följer en sammanfattande analys.

Den ovan omnämnda fördjupningsboken *Människan och livsåskådningarna* har *Fördjupningstexter* som gavs ut på A&W och är en fristående antologi. Den är avsedd att användas på gymnasium och fackskola oavsett vilken grundbok i religionskunskap som används.²⁸ Där finns ett kapitel ”Arbetet och social rättvisa”. Ett avsnitt där är ”Fyra frågor om arbetet”, skrivet av Ludvig Jönsson.²⁹ Svaren som ges är relaterade till ett kristet perspektiv. Jönsson utgår från den positiva människosynen och uppfattningen att människan är en gemenskapsvarelse som vill ha en uppgift att fylla. I detta perspektiv har människan ett behov av att behövas och duga någonting till. Hon vill göra en insats,

21 Hans Hof et al 1969: 197-205

22 Harry Hermerén och Einar Lilja 1970

23 Harry Hermerén och Einar Lilja 1970: 77f

24 Harry Hermerén och Einar Lilja 1970:77

25 Harry Hermerén och Einar Lilja 1970: 78

26 Harry Hermerén 1970

27 Harry Hermerén 1970: 263ff, 272f

28 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971

29 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971: 318-331

inte bara för sig själv utan också för andra, men för de flesta är arbetet ett försörjningsmedel för en själv eller ens familj. Det finns ett fåtal privilegierade arbeten där den som arbetar ser de människor som mottar ens prestationer. Bland annat, enligt Jönsson, läraren, läkaren, sköterskan, prästen. Han för här in kallelsemotivet för i dessa yrken finns en nära relation till en medmänniska. I dagens produktionssystem, menar han, är känslan av att finnas till för en medmänniska avlägset.³⁰ Jönsson tar också upp yrkeskicklighetens betydelse och ansvarskänslan som ”ett självklart kapitel i arbetsetiken”.³¹ Enligt honom finns hos unga människor en vilja till ansvar. Han berör även solidariteten som ett av ”de finaste dragen i modernt arbetsliv”.³² Författaren söker ett religiöst motiverat ansvar trots svårigheten att aktualisera Gud i dagens situation (i.e. 1970), men var och en är också ansvarig inför sig själv såsom människa och vi vet hur en människa bör vara – inte fuskande och undanlidande utan noggrann och hederlig. Här kommer han in på stöld i arbetslivet och dess etiska konsekvenser. Ludvig Jönsson framhåller också uppfattningen om alla människors lika värde. Inga yrken ska betraktas som ”finare” eller bättre än andra. För att utveckla en personlig växt och mognad behövs dock både uppfostran och undervisning. ’Vad jag kan bli’ är inte så viktigt som ’Vem kan jag bli.’³³

På Natur & Kultur kom 1971 *Religionskunskap. Lärobok i kristendomskunskap för grundskolan. Årskurs 9*.³⁴ Arbete berörs mycket kort i kapitlet ”Samhället och plikterna mot medmänniskan.” Där sägs arbete höra till ”de allmänt erkända förpliktelserna i vårt land.”³⁵ Detta utvecklas inte i texten förutom att det i slutet av kapitlet finns en fråga att arbeta vidare med – ”Vem, anser vi, skall ge alla medborgare möjlighet till utbildning, sjukvård, arbete osv?”³⁶

1979 kom på Esselte Studium boken *Livsfrågor* av Sven-Åke Selander, Nils Beltzén, Benkt-Erik Benktson, Yngve Bogren och Olof Pettersson. I ett religionshistoriskt perspektiv behandlas buddhismen och synen på arbete främst relaterat till förhållanden i Japan. Författarna för fram en positiv buddhistisk syn. Det finns ingen passivitet i fråga om livet här och nu.³⁷ Några andra religioners arbetsattityder utöver denna och den kristna nämns inte. I boken finns ett avsnitt som heter ”Arbetslivets problem”.³⁸ En notering som kan göras är att det inte är någon positiv titel på avsnittet – varför ses arbetet och arbetslivet ofta som ett problem? ”Arbetslivets möjligheter” vore ett bra alternativ till underrubrik. Författarna menar att ”arbetet bör ha en skapande betydelse för att kunna upplevas som meningsfullt.”³⁹ Vidare berättas i avsnittet om bibelns både positiva och negativa uppfattning. Jesus syn på rikedomar och Pauli syn på arbete refereras. I NT värderas både arbete och vila högt. Boken tar där också upp arbetet som ett kall, som

30 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971: 318ff

31 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971: 321

32 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971: 322

33 Hans Hof och Jan Hammarstedt 1971: 326

34 Lennart Husén, Gunnar Ståldal, Birgitta Lundblad, Tore Zetterholm 1971

35 Lennart Husén et al 1971: 140

36 Lennart Husén et al 1971: 149

37 Sven-Åke Selander et al 1979: 72, jfr 92

38 Sven-Åke Selander et al 1979: 164ff

39 Sven-Åke Selander et al 1979: 164

en varje persons gudstjänst. Calvins syn refereras och han ser arbetet som en kristen plikt. Den kristna "Hustavlans" folkliga betydelse samt den socialdemokratiska broderskapsrörelsens jämlikhetskrav berörs. "Enligt kristen tro har människan till uppgift att använda sina olika resurser i arbetet på att göra denna värld så bra som möjligt."⁴⁰ I detta sammanhang tas även påvens syn upp. Den sägs vara att individen skapar sin framgång efter den inriktning Skaparen gett. Dag Hammarskjöld kommer genom sina Vägmärken till tals. Det viktigaste är att genom arbetet tjäna Gud. Området avslutas med en ruta (frågeruta) för information och samtal, analys och debatt.

Nyare läromedel

Som nyare läromedel menas i detta avsnitt läromedel utgivna efter 1980. Det ligger en klar tonvikt på läromedel från 1995 och senare år. *Texter om livet och människan* är en bok för gymnasiet av Lilian Nilsson, Per Hinton och Sven-Åke Selander och kom 1981 ut på Esselte Studium. Texten till detta avsnitt har sitt ursprung i *Kristet Forum* 2/1976. Avsnittet innehåller funderingar kring arbetets mening följt av en frågeruta med frågor relaterade till detta.⁴¹ Där finns även en text ur samma källa om arbetslösheten i Sverige.⁴² Detta mynnar ut i frågor om arbete är en grundläggande mänsklig rättighet och om förhållandet mellan arbete och människovärde. Hur ska arbetet bli meningsfullt? Det första avsnittet är upplagt så att olika röster får redovisa sina svar på frågan om arbetet har en mening och i så fall vilken. Fyra av fem svarande bland dessa röster har en klar kristen bakgrund.

Religionskunskap är en Esseltebok som kom ut i en tredje upplaga 1985 (första uppl. 1972). Den är författad av Sten Rodhe och Erland Sundström. Under "Moralfrågor i teori och tillämpning" finner vi att det om arbetsmoral slås fast att rätten till arbete är en enligt FN mänsklig rättighet. Där talas i avsnittet även om arbetsfrågor som centrala och om moraliska samhällsfrågor och det slås fast att arbetslöshet är något ont. Rätt lön i förhållande till utfört arbete omtalas som en rättvisefråga. Där sägs att; "Synen på arbetet hänger nära samman med religion och livsåskådning."⁴³ Denna utsaga kan nog äga sin riktighet men är inget synsätt som fullt ut avspeglas i de läromedel jag studerat. Rodhes och Sundströms lärobokstext tar också på dessa sidor i boken upp något om synen på arbete i olika religionssammanhang. Det som berörs är Paulus, Luther, klosterregler som "Be och arbeta", samt attityder till arbete från det klassiska Grekland. I sin helhet en rätt intressant text att använda som underlag för diskussion.

En bok som kom 1989 på Esselte Studium var *Religion för högstadiet* av Bo Nylund och Melker Wesslegård. Där finns inget om etik relaterat till arbetets värde eller om arbetsmoral.⁴⁴ Det syns som om läroböcker för gymnasiet mer än läroböcker för grundskolans senare del tar upp perspektiv på arbete och arbetets värde. En sådan gym-

40 Sven-Åke Selander et al 1979: 165

41 Lilian Nilsson, Per Hinton, Sven-Åke Selander 1981: 136-141

42 Lilian Nilsson et al 1981: 141-144

43 Sten Rodhe och Erland Sundström 1985: 249, se även föreg. sida samt 250

44 Bo Nylund/Melker Wesslegård 1989

nasiebok är *Vad är religion?*, författad av Anita Diehl och Lars Andersson och utgiven på Akademiförlaget 1991. Där finns ett avsnitt som kallas ”Rätten till arbete och samhällsfunktion”. Där finns inget uttryckligen om arbetets mening, arbetsmoral eller om arbetsetik utan texten handlar mer om det är en plikt att arbeta eller ej. Där ställs ett antal frågor som exempelvis; ”Arbetar människan för att leva eller lever hon för att arbeta?” – ”Är arbetet ett kall?” Förädlar människan sig genom sitt arbete eller är arbetet enbart instrumentellt materiellt – uttrycker vi oss genom vårt arbete? ”Arbetar vi för att lämna spår, för att visa att vi faktiskt existerar och existerat?”⁴⁵ Intressanta frågor att diskutera.

Boken *Livstro*, (Carl Eber Olivestam, Håkan Thorsén och Ann Westermark), är en lärobok i religionskunskap för gymnasieskolan på förlaget Almqvist&Wiksell. I denna bok från 1992 tas ett intressant grepp. Boken har en fyllig del om arbete och mening, konstaterande; ”En stor del av vårt liv arbetar vi människor. Varför gör vi det? Vad finns det för mening med det?”⁴⁶ Avsnittet inleds som en tecknad serie där en kille funderar och ställer frågor till olika yrkesarbetare; Varför jobbar du? Han ställer också frågor som; Vad gör livet värdefullt för dig? Inga av svaren relaterar dock direkt till arbete.⁴⁷ Frågor ställs i serieform; Vad är syftet med livet? Alla svaren erbjuder möjlighet till nya reflektioner – alla tycker nämligen olika.⁴⁸ Så presenteras fyra vanliga synsätt på frågan om vad som är arbetets mening. ”Arbetet är ett medel för att kunna förverkliga viktiga värden utanför arbetet.” ”I arbetet kan människan tillfredsställa grundläggande mänskliga behov.” ”Arbetets mening ligger i dess kollektiva mål.” ”Arbetets mening är att vara medarbetare till Gud.” Efter att dessa utsagor förtydligats i texten så följer uppgifter i tre avdelningar med sammanlagt nio diskussionsfrågor.⁴⁹ Avsnittet är föredömligt kopplat till det följande ”livets mening”. Arbetets villkor berörs även i avsnittet *Marxism*.⁵⁰

Religion 1. Rondo, är en bok för högstadiet förlagd på Almqvist & Wiksell 1995 och författad av Bo Nylund och Melker Wesslegård. I denna bok finns inget uttryckligt avsnitt om arbete. I ett avsnitt ”Människan skapar” sägs att ”Både djur och människor arbetar”. Djuren sägs vara låsta till ett medfött arbetsprogram medan vi människor vill överskrida gränser. Men; ”Vi vill inte vara slavar under ett arbetsprogram, som andra tänkt ut.”⁵¹ Arbetet skildras, i den mån det kortfattade inslaget kan tolkas, ganska negativt. I en recension från *Aftonbladet*, en av de få dagstidningar som recenserar skolboks-litteratur, den 11/1 2005 säger Göran Hägg ”infantiliserad” om systemet Rondo 1-3 och är i övrigt inte nådig i sin kritik.⁵² En annan lärobok i religionskunskap på Gleerups förlag från samma år (*Religionskunskap SO-boken 7-9*) har inget om arbete.⁵³

45 Anita Diehl och Lars Andersson 1991: 227f

46 Carl Eber Olivestam/Håkan Thorsén/Ann Westermark 1992: 156

47 Carl Eber Olivestam et al 1992: 156f

48 Carl Eber Olivestam et al 1992: 158f

49 Carl Eber Olivestam et al 1992: 160ff

50 Carl Eber Olivestam et al 1992: 178

51 Bo Nylund/Melker Wesslegård 1995: 9f

52 <http://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/article258214.ab>

53 Magnus Hermansson/Nils-Åke Tidman 1995

Läroböcker, arbetspärmar, pedagogpärmar etc. för högstadiet med titeln *Religion och liv* som jag undersökt, författade av Leif Berg från 1996 fram till 2006 tillsammans med olika medförfattare inom det så kallade Sol-systemet på Natur och Kultur, finns i läroböcker eller i arbetsböcker inget material eller några perspektiv relaterade till arbete, arbetsmoral eller arbetsetik.⁵⁴

Religionskunskap. Möte med livsfrågorna, 7-9. Temaboken, är en högstadiebook i Puls-serien på Natur o Kultur från 1996. De tre författarna är alla kvinnor och avviker från det gängse mönstret att undvika undervisningsmaterial om arbete. Det första temat i boken som är uppbyggd på tolv tema är ”Skola och arbete”. Första avsnittet heter ”Arbetets glädje – arbetets plåga” och handlar om arbetet i skolan. Där finns avsnitt om arbetets mening och om meningsfullt och meningslöst arbete liksom om arbetslöshet. Andra kapitlet handlar om att arbeta för Guds skull med exempel från bland annat kristen och muslimsk kontext. Tredje kapitlet ger ett Vi och Dom - perspektiv på olika slags arbete. I boken finns det gott om frågor som eleverna ska fundera över och diskutera. Fjärde kapitlet är om lön för mödan – om lönearbete och skolbetyg. Trots detta relativt stora inledande avsnitt så nämns inget om arbetsmoral eller arbetsetik. Men det är ändå så att i de böcker som jag undersökt finns inget motsvarande denna Pulsupplagas välutvecklade arbetstema.⁵⁵

En bok från samma år med material relaterat till gymnasiet B-kurs är *Tema. Tro i tid och rum* med Ulf Wagner som redaktör och Gleerups som förlag. Den presenterar tematiskt några ämnen och frågor inom religionskunskapsämnet. Det finns i den dock inget som ansluter till synen på arbete.⁵⁶

De nyss nämnda författarinnorna Boel Westerberg och Wiwi Samuelsson återkommer 1997 på Natur o Kultur med en ny högstadiebook *Möte med livsfrågorna. ”Förklaringar och fakta”*. Där finns hänvisningar till den tidigare nämnda Temaboken från 1996. I ett avsnitt ställs frågan: ”Varför arbetar vi?” – ”Människan är det viktigaste och varje människa har rätt att utvecklas i sitt arbete och leva ett bra liv.”⁵⁷

På Gleerups förlag kom 1998 ut en bok för Gymnasiet som heter *Relief A+B Religionskunskap* av fem delförfattare, alla män. Där finns något om yrkesetik men inget om arbetsmoral eller om attityder till arbete.⁵⁸ Två av författarna, Nils-Åke Tidman och Magnus Hermansson gav året efter ut en lärobok för grundskolans senare stadier, *Religionskunskap Kompakt*. Även den på Gleerups förlag. I den finns inte något om arbete relaterat till etik eller moral.⁵⁹ Samma gäller *Religion. Människor och tro* från 2001. En

54 Se litteraturlista Leif Berg/Gudrun Ericson, Leif Berg/Lennart Husén, Leif Berg/Gunilla Rundblom

55 Boel Westerberg/Ulla-Karin Holgersson/Wiwi Samuelsson 1996: 4-18

56 Ulf Wagner (red) 1996

57 Boel Westerberg och Wiwi Samuelsson 1997: 3ff, cit. 216

58 Håkan Arlebrand/Bengt Arvidsson/Hans Axelsson/ Magnus Hermansson/Nils-Åke Tidman 1998: 124ff

59 Nils-Åke Tidman och Magnus Hermansson 1999

bok för grundskolans senare år av Björn Falkevall et.al på A&W.⁶⁰ Inget om arbetets mening eller värde.

Samma år utkom på Interskol även gymnasieboken *Religion A&B 2000* av Birgitta Thulin och Sten Elm. Ett kort stycke på nio rader handlar om Arbete. Där berättas att religionernas syn på arbete är kluven. Där talas även om att det finns en kristen förvaltningsmoral. ”Var och en ska efter förmåga göra sitt bästa.” Detta ska ge välbefinnande åt alla. Där finns inget om arbetets meningsfrågor i ett större sammanhang eller om attityder till arbete. I avsnittet talas även om etiska regler inom religioner och livsåskådningar som föreskriver skatt, allmosor och gåvor. Texten är kort och förhållandevis oklar. Inga samtalsfrågor eller problem är knutna till avsnittet.⁶¹

Dilemma – om rätt och fel, etik och moral, av Uriel Hedengren kom 2002 på Natur o Kultur. Det är en fakta- och diskussionsbok om etiska problem för högstadiet. Där finns ett avsnitt om mobbning i arbetslivet men inget om attityder till arbete som ett dilemma i sig.⁶² I samma serie utkom 2007 *Identitet – vilka är du?* av Hammarén/Johansson. Där finns utmärkta möjligheter att ta upp något om arbetets betydelse för identitet men inget sådant försök görs i denna bok.⁶³ En annan lärobok, som kom på Gleerups förlag samma år var *Punkt SO Religion A Stadiebok, Grundbok 1-3* av Håkan Arlebrand et al. Boken är tom på perspektiv om arbete eller arbetsmoral.⁶⁴ Året innan, 2006 kom en *Grundbok Religion* ut på Natur o Kultur för årskurs 4-6 av Marianne Abrahamsson utan något om synen på arbete i texten.⁶⁵ På samma förlag kom 2007 *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet Kurs B* av Erica Appelros et al. Där finns ett avsnitt om yrkesetik (s114-122) och om etiska riktlinjer men inget om attityder till arbete eller någon diskussion om arbetsmoral eller om värdet av att arbeta.⁶⁶

Lars-Göran Alms lärobok *Religionskunskap för gymnasiet* från 1997 på Natur o Kultur, Kurs A kom i en reviderad upplaga först 2002 och sedan 2009 utan något innehåll relaterat till arbete. Ser man däremot på tidigare upplagor från 1997 och 1999 (A o B-kursen om Arbetslivet) är det annorlunda. Boken från 1997 har ett avsnitt som till vinjett har en bild med tre arbetande myror. Texten handlar om arbetslivet. Där sägs att det är viktigt i livet att ha ett arbete, inte bara ekonomiskt utan även socialt och psykiskt. Avsnittet tar upp attityder till kamrater och att var och en ska tillåtas arbeta efter sin förmåga. ”Människan får aldrig reduceras till enbart arbetskraft”. Avsnittet talar inte om etik eller moral i någon form – orden nämns inte.⁶⁷ Varför arbetsavsnittet är borta i de senare upplagorna från 2002 och 2009 tål att funderas på. Kanske har det kommit kritik mot de arbetande myrorerna som bild för mänsklig aktivitet. Kanske har det blivit allt omöjligare att tala om arbetsetik och arbetsmoral i läroböcker trots att det enligt min mening borde

60 Björn Falkevall, Annika Thor, Ewa Wärmegård 2001

61 Birgitta Thulin och Sten Alm 2001:175

62 Uriel Hedengren 2002

63 Nils Hammarén och Thomas Johansson 2007

64 Håkan Arlebrand/Hans Olofsson/Rolf Uppström 2007

65 Marianne Abrahamsson 2006

66 Erica Appelros/Anne-Christine Hornborg/Helena Röcklinsberg 2007

67 Lars-Göran Alm 1997:141f

tillhöra samhällets värdegrund. Är det själv censur eller förlagscensur? Arbetsetik och arbetsmoral verkar vara stigmatiserade begrepp i skolsystemets undervisningssammanhang. Jag frågar mig varför? Vilka sätter agendan?

Jag har också läst och undersökt några läromedel i Samhällskunskap och Historia. Här följer nu mina iakttagelser från dessa.

Gleerups reflex, Samhällskunskap för gymnasieskolan, A-B-C kurs av Hans Almgren et al från 1995 tar upp något om två synsätt - det bibliska (straffet att arbeta) och ett positivt (behovet att arbeta). Författarna menar att de båda synsätten fortfarande präglar vår uppfattning om arbetet. Det är en bra början som förenklar och öppnar upp för reflektion och diskussion men som tyvärr glöms bort i den följande texten. Inga frågor eller arbetsuppgifter relaterade till arbetsetik/moral finns med. Inte heller följs inledningens problematisering upp.⁶⁸ *Samhällskunskap Kompakt* på samma förlag (1996) ställer frågan; ”Hur värderas arbete i Sverige? Svaret blir lön, status och andra förmåner.⁶⁹ Synen på arbete, arbetsetik och moral berörs ej.

I *Puls, Samhällskunskap för grundskolans senare del* av Göran Körner et al på Natur o Kultur från 2002 (s 29) sägs det att; ”I den gamla skolan skulle man vara nöjd med sin lott, arbeta hårt och lyda överheten.” Det talas i boken om utanförskap och att ”Den arbetslöse känner sig värdelös och utanför gemenskapen”. Där ställs i ingressen till kapitlet frågan; ”Väljer du själv din framtid?” och på frågan ”Varför arbetar vi?” svarar författarna; för pengar, gemenskap, nya kunskaper, för individen och kollektivet, överleva, älska sitt arbete.⁷⁰ Författarna skulle kunna utvecklat frågan varför vi ska arbeta på ett tydligare sätt när den nu ändå ställs.

På samma förlag utkom 2003 *Samhälle i dag 7-9, Elevbok* av Karin Wergel et al. I ett avsnitt som heter ”Arbete – mening och innehåll” tas frågan upp om varför vi arbetar – svar ges att det är för lön, arbetet utvecklar människan, för makt, inflytande och gemenskap. Det ställs en fråga som eleverna förväntas arbeta med – ”Arbete kan betyda olika saker för olika människor. Ge några exempel?”⁷¹ Boken innehåller inget djupare material om behov av arbete eller om moraliska och etiska problemställningar.

Historia Kompakt, ett läromedel för grundskolans senare årskurser är en bok utgiven 1999 på Gleerups förlag av Hans Almgren et al. I boken finns inget om arbetets värde eller arbetsetik/moral, heller inget om synen på arbete i olika tider och kulturer.⁷²

Levande Historia 8-9, Sol 3000 från 2003 av Kaj och Lars Hildingson på Natur o Kultur har ett avsnitt som heter ”Leva i Sverige”. Om 1800-talet sägs det att ”Så länge man var vaken borde man arbeta” – det sägs även att barn under denna tid måste börja hjälpa till i fyra-femårsåldern. I denna text för åttonde årskursen finns inget om synen på arbete i ett kulturellt/historiskt perspektiv. I texten för nian talas om fackföreningar som arbetar för högre löner och kortare arbetsdag.⁷³

68 Hans Almgren, Stefan Höjelid, Erik Nilsson 1995:204f

69 Sture Långström, Erik Nilsson, Göran Swanelid 1996:45

70 Göran Körner, Lars Lagheim, Anna Lagheim 2002:133-135

71 Karin Wergel, Kaj Hildingson, Lars Hildingson 2003:312f

72 Hans Almgren, Stefan Wikén, Birgitta Almgren 1999

73 Kaj Hildingson/Lars Hildingson 2003:388, 446

Alla tiders historia. Maxi, är ett läromedel för gymnasiet från Gleerups förlag. Boken är skriven av Hans Almgren et al och är från 2003. Inte heller i denna lärobok finns något om synen på arbete i ett historiskt/kulturellt perspektiv. Det finns ett avsnitt om ”Kvinnor och män i industrisamhället”, men som inte berör något av det ovan nämnda. Det är som i flera andra läromedel svårt att hitta uppslagsord som är kopplade till arbete. Det kan exempelvis nämnas att slavarbete inte finns med som indexerat ord i *Alla tiders historia*.⁷⁴

Almqvist o Wiksell gav 2006 ut *Epos Historia*, ett läromedel för gymnasieskolans A och B kurs författat av Robert Sandberg et al. Boken tar upp om arbetstid, arbetslöshet och ekonomi men har inget material om synen på arbete eller om arbete över tid i ett historiskt perspektiv.⁷⁵

Enligt äldre tiders uppfordrande pliktmoral är livsuppgiften att arbeta i sitt anletes svett ty tiden är kort och mycket finns att göra. Denna lutherska syn är vägledande i äldre läromedel fram till mitten av nittonhundratalet, i enstaka fall även senare. Det är en utveckling från att arbeta för Gud och Guds rikes skull, över att arbeta för kollektivets skull och fram till att man arbetar mest för sin egen skull. Arbetet ses ofta som ett problem, mer sällan som en möjlighet. Att synen på arbete och livsåskådning hör samman avspeglas inte i någon högre grad i den läromedelslitteratur i religionskunskap som jag studerat. Det finns, misstänker jag, en rädsla för att koppla arbete till religiös uppfattning. Det finns några läromedel som skiljer sig och där försök görs att integrera synen på arbete i religionskunskapsämnet. Där kan nämnas Hof/Hammarstedt 1971, Rodhe/Sundström 1985, Olivestam et al från 1992, Westerberg et al från 1996 liksom Alm i en upplaga från 1997. Däremot används orden arbetsetik och arbetsmoral ytterst sällan i de texter som handlar om arbete. Hof/Hammarstedt nämner arbetsetik vid ett tillfälle och yrkesetik talas det om i en lärobok vid ett annat tillfälle. Arbete relaterat till resonemang som berör etik och moral är inte vanligt förekommande i de läromedel jag undersökt och arbetsetik och arbetsmoral verkar vara begrepp som bär på ett stigma som gör dem närmast förbjudna i samhällsorienterade lärobokstexter. Är det själv censur? Är begreppen politiskt omöjliga? En annan iakttagelse jag gjort är att de böcker som skriver om arbete i undantagsfall är inriktade på grundskolans högstadium. Flertalet av böckerna som tar upp arbete är gymnasieinriktade.

Även läroböcker i samhällskunskap och historia har liknande brister. Antingen undviker de problematiken om arbete och arbetets mening eller så förs ett i tiden begränsat och ytligt resonemang.

Avslutningsvis följer några tankar som väckts av min läromedelsstudie. Det borde gå att åtgärda bristerna genom att synen på arbete och arbetets mening delades upp på ämnena religionskunskap, historia och samhällskunskap. Uppdelningen kunde ske på så sätt att de tre ämnena fick olika ansvarsområden som med genomtänkt progression kan tänkas behandla arbete exempelvis i nian och i den avslutande gymnasieklassen. Som ett moment i religionskunskapsstudierna skulle eleverna kunna få lära sig om om

74 Hans Almgren, Arne Löwgren, Börje Bergström 2003:317

75 Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Modin, Ann-Sofie Ohlander 2006

synen på arbete inom olika religioners skrifter och praxis samt bli förtrogna med begreppen arbetsetik och arbetsmoral och deras betydelse och innehåll. Inom historieämnet kunde eleverna få studera synen på arbete över tid och arbetets betydelse i olika kulturer och politiska system. Arbete; Förändring och kontinuitet - skulle kunna utgöra ett idéhistoriskt tema. I ämnet samhällskunskap skulle arbetets samband med politiska, juridiskt rättsliga och fackliga frågor undersökas. Synen på arbete i dagspolitiken och i nyhetsrapportering är en given fråga liksom elevernas personliga attityder till arbete och arbetets mening. Sammantaget skulle sådana studier utifrån olika ämnesperspektiv bidra till ökad förståelse för arbete som en mänsklig kulturyttring. Dessa studier bör vara återkommande genom skolsystemet. Jag slutar med följande reflektion. Skolan kan måhända orientera eleverna teoretiskt om arbetsetik och arbetsmoral men att leva och arbeta etiskt lärs nog bäst ut genom kontakt med medmänniskor i konkreta arbetssituationer. Jag tänker på behovet av praktik och yrkesförlagd verksamhet inom skolsystemet liksom om nödvändigheten och skyldigheten för samhället att skapa arbeten åt de unga när de slutar skolan. Det gäller att ge arbetsmöjligheter för både de som går korta yrkesinriktade program och för de som går längre akademiska utbildningar. En utmaning för de politiker som i nuläget är passiva.

En berättelse om ungdomars syn på arbete

”Ingenting är så strävsamt som att leva utan att göra någonting.”
(*Fritiof Nilsson Piraten, Medaljerna – Tom bryter en bana, 1973*)

Våren 2012 var jag ute på ett antal gymnasieskolor i Kalmarområdet och genomförde en enklare enkätundersökning. Följande åtta frågor användes;

Frågor om arbete

Kön: Ålder: Program o åk: Födelseland:

1. Är det viktigt för Dig att ha ett arbete?
2. Måste Ditt yrke/arbete vara roligt? (kryssa för)
Alltid___Ibland___Ofta___Aldrig___
3. Kan Ditt arbete förändra Ditt liv? (kryssa för)
Alltid___Ibland___Ofta___Aldrig___
4. På vilket sätt kan Ditt arbete förändra Ditt liv?
5. Är lång utbildning viktigt för Dig, för att få ett drömjobb?
6. Skulle du arbeta om du inte var tvungen? (kryssa för)
Alltid___Ibland___Ofta___Aldrig___
7. Om du har ett 'drömjobb' – varför är detta arbete så bra?
8. Vad är det som gör ett arbete meningsfullt?

Syftet är att ta pejling på ungdomars attityder till arbete och arbetets mening och värde just innan de ska ut i arbetslivet eller påbörja mer yrkesinriktade studier. Frågor om varför vi ska arbeta ställs sällan konstaterar Hans Dahlvist i en festskrift till arbetslivs-

och migrationsforskaren Lars Olsson.⁷⁶ Ändå är det så att vilken syn som ungdomar har på arbete är en ödesfråga inför framtiden. Kunskap om ungdomars attityder till arbete är av nytta för både skola, politiker och samhällsdebattörer. Den berättelse som följer handlar både om samtiden och framtiden. Diskussioner om arbetsetik och arbetsmoral är enligt min erfarenhet ovanligt både i lärarutbildning och inom skolans So-ämnen. Det sistnämnda indikerar ju exempelvis läromedelsundersökningen i en av mina berättelser. De berättelser om arbete som ni just nu läser fyller definitivt en kunskapslucka. Tillhör arbetet människans sätt att existera och förverkliga sig själv på eller är arbete egentligen ett livslångt lidande och i grunden omänskligt? Frågan måste ställas. Jag kan inte påstå att jag besvarar frågan i mina berättelser men jag ger visst underlag för diskussion.

I samtliga klasser som undersöktes var jag själv ute och genomförde enkätundersökningen. Jag introducerade den och förklarade vad jag skulle använda resultatet till. Jag berättade om min idé att skriva fyra berättelser om arbete. Att fylla i enkäten var frivilligt liksom att svara på samtliga frågor eller att ge alla uppgifter som efterfrågas i ingressen.

På väg mot arbetslivet (arkivbild). Foto: Jonas Ljungdahl

Sammantaget besökte jag trettion gymnasieklasser fördelade på tio avslutningsklasser och tre åk två. Antalet studerande blev 299 elever fördelade på 123 män och 176 kvinnor. Då jag inte fann några avvikelser mellan tvåor och treor så behandlar jag gruppen elever som en enhet. Jag fann heller inte några större avvikelser mellan de klasser som var teoretiska och de som var yrkesförberedande. Jag tar heller ingen hänsyn till elevernas sociala klassbakgrund. Detta är en variabel som eventuellt skulle ha påverkat slutresultatet men som jag tror inte i någon hög grad. Däremot motiveras attityderna av en könsmissig uppdelning mellan män och kvinnor vilket beaktas i analysen. Varje fråga behandlas för sig och ofta tillsammans med analyserande och jämförande kommentar.

Fråga 1: Är det viktigt för Dig att ha ett arbete?

Eventuellt så kunde frågan följts upp av ännu en fråga som sökt svaret på **varför** det är viktigt att ha ett arbete. Att så inte görs beror på att jag menar att detta svar dels ges i fråga sju och att det också är så att flera svar på fråga ett faktiskt motiverar varför det är viktigt att arbeta. Det är också nödvändigt att ha ett frågeformulär som är så pass begränsat att den svarande inte känner något motstånd mot enkätens omfattning. En enkät bör ju enligt de flesta bedömas och handböckers uppfattningar inte omfatta mer

76 Hans Dahlqvist 2010:16

än sex till åtta frågor. Procentsatser som anges har sänkts eller höjts till närmaste heltal. Detta gäller genomgående i berättelsen.

Kvinnor

Inget bortfall här. Direkta och oreflekterade ja-svar är 108 eller 61%. Det finns inga nej-svar men två som problematiserar; ”Både och. Vill ju kunna försörja mig. Så det är rätt viktigt men vill inte att jobbet ska ta över mitt liv.” ”Egentligen inte, men arbete är en nödvändighet för att kunna ta sig dit man vill i livet. Så ja det är viktigt.”

Pengar: 23 (13%) kvinnor tar upp pengar som det viktigaste med att arbeta. ”Cash is king.” ”Ja, pengar är allt för mig.” ”För att tjäna pengar.”

Försörjning och trygghet: 23 (13%) relaterar till att arbete motiveras genom förhållandet mellan pengar och försörjning. Pengar behövs ”Mest under sommaren nu när man slutar.” För att kunna överleva och ha det bra så måste man jobba.” - och ännu viktigare i framtiden säger en kvinna; för att kunna försörja sig. ”Ja, det är ett steg in i vuxenlivet.” pengar är viktigt ”så jag kan ha en bra ekonomi och en bra framtid i livet och kunna röra på sig.” Arbete behövs för en fungerande privat ekonomi. ”Ja jag vill inte vara arbetslös efter studenten. Jag vill ha en inkomst å skulle bli för rastlös av att gå hemma hela dagarna.” ”Ja, jag känner att det är viktigt för mig att tjäna egna pengar och känna ett eget ansvar.” ”Ja det är viktigt! Går frisör för det är det jag vill jobba med.” Arbete är ett livselixir för en kvinna som säger; ”Ja, väldigt viktigt. Det är det som man fyller ut sitt liv med och som håller en vid liv.” ”Det är trygghet att ha en inkomst.”

Oberoende/Självständighet/Frihet/Tillfredsställelse: Över 10 (ca 6%) kvinnor tar upp sådant som kan relateras till detta. ”Ja, jag vill kunna tjäna mina egna pengar och inte känna mig beroende av någon annan.” – ”inte leva på någon annan.” ”Att klara sig själv.” ”Ja, vi lever i en värld där pengar styr mycket och då är det viktigt att ha sin egen fasta inkomst.” ”Har själv ett extraarbete som hjälpt mig att känna att jag kan köpa för mer än 1000 kr i månaden.” ”Tycker det är skönt att veta att man har pengar när man ska göra något – och har valmöjligheter att göra det man vill.” ”Känner inte lika stor press att behöva spara pengar.” ”Ja, annars kan jag ju inte skaffa mig saker jag vill ha, eller klara mig utan stöd från mina föräldrar. Jag vill kunna leva på mig själv och inte på alla arbetande skattebetalare.” ”Det gäller att jobba sig till möjligheter.”

För arbetets skull och för framtiden: Ett tiotal kvinnor (ca 6%) berör detta tema. ”Ja, det är det. Och det är viktigt att hitta rätt arbete.” Att arbeta är ”Ett sätt att utvecklas och ett bra sätt att få erfarenhet.” Man arbetar; ”självklart för pengar och kunskap”. ”Jag älskar att jobba.” Arbete är bra; ”eftersom jag inte tycker om att inte göra något.” ”Ja, det är rätt viktigt, utan arbete har man ingen framtid.” Några lägger ut texten utförligare; ”Ja, det är väldigt viktigt. Annars kommer man aldrig någonstans i livet, man kan ju inte förvänta sig att man får allt serverat på silverfat.” Ja, jag vill mer än allt annat ha ett arbete efter skolan, men också nu. Alltså helgjobb. Jag har sökt över 40 jobb och då själv gått till varje arbete men inte fått ett enda jobb.”

Det sociala och samhällsnyttan: Ett arbete är viktigt både ”socialt och för inkomst.” ”Ja, det är svårt att livnära sig och bilda ett eget liv om man inte har ett arbete.” ”Om jag inte har något att sysselsätta mig med så börjar jag klättra på väggarna och så behöver jag de slantar jag kan få ihop.” – ”Bra ekonomi och ett socialt liv.” Man arbetar för ”inkomst och social kontakt.”

Män

Bortfallet på denna fråga var sju män (4%) som inte svarat. De övriga svaren i deras enkäter tyder dock på att de missat frågan på grund av slarv. En man svarar nja, men även av hans svarsbild framkommer att svaret gäller arbete under studietiden. ”Inte i nuläget, men det kan ju ändra sig.” En svarar också något tvetydigt; ”Nej – men en stabil inkomst.” En besvarar frågan; ”Nej, det är däremot viktigt att ha en sysselsättning jag trivs med att göra och jag känner att jag gör något viktigt. Lön kommer i andra hand.” 78 (63%) män svarar blankt ja utan att motivera svaret ytterligare. Skriver jag nedan inte ut antal svar så är det mindre än fem i nämnda kategori.

Pengar: 12 (10%) män skriver i svaret att det endast är för pengarnas skull; ”Ja, pengarna måste in” – ”Vad ska man annars leva på.” ”Det är viktigt för mig att tjäna pengar.” ”Utan pengar klarar man sig inte i dagens samhälle.” ”Ja, tjäna pengar och ha nåt att göra är viktigt.”

Försörjning och trygghet: 5 (4%) män tar upp försörjningsbördan; ”Så jag kan försörja mig själv och kunna ta hand om mig och flytta ut.” ”Man måste ha en lön så man kan bo och ha mat till sin familj.” Någon problematiserar och svarar ”Ja, för en anledning och det är försörjning. Hade pengar inte varit ett problem är arbete meningslöst.” Någon kombinerar med den trygghet som pengar ger; ”Ja, det är viktigt av den anledningen att man måste ha en stadig ekonomi för att kunna bygga på en trygg framtid.” Leva ”ett normalt liv”, och ”ha något att göra i framtiden.” ”Ja, det är stimulerande samt nödvändigt då vi lever i ett penningssamhälle.” Ja, det ger fast inkomst och en viss säkerhet att man får lön för mödan.”

Tillfredsställelse: ”Ja, annars skulle det bli långtråkigt.” ”Det ger en tillfredsställelse om du kan vara bra på en sak.” ”Det är väldigt viktigt att känna sig värdefull. ”Och om man inte vill vara fattig och rastlös.”

Det sociala och samhällsnyttan: ”Ja det är väldigt viktigt att ha ett arbete och att göra min del.” ”Absolut. Det innebär inte bara att jag får pengar att leva på, utan det bidrar även till samhällets funktion.” ”Ja i och med de ekonomiska och sociala aspekterna som ett arbete tillför.”

Kommentar: Det är viktigt att arbeta och ha ett arbete. Så tycker de flesta som fyllt i enkäten. Ungefär 60% i båda grupperna svarar odelat ja på denna fråga. Att vi arbetar mer för pengarnas skull än för att överleva verkar också vara en talande sammanfattning för studerandegruppen som helhet. Det är också så att fler kvinnor, sett till procent av gruppen som anger arbete för pengarnas skull som det viktigaste resultatet av arbete. Jag

hade nog förväntat mig det omvända. Svar som berör vikten av försörjning och trygghet är fler för kvinnorna medan själva försörjningsbördan endast berörs av män – då i betydelsen av att ta hand om en familj. Kan synas som en traditionell fördelning där fler kvinnor än män tänker på framtiden i trygghetstermer och tar ett vårdande ansvar men där en del män ser sig som framtida och potentiellt ensamma som familjeförsörjare. Att koppla arbete med utvecklingen av personlig frihet och oberoende är mer uttalad i den kvinnliga gruppen. Det syns även som om kopplingen mellan personlig utveckling och arbete samt relationen mellan arbete och framtid är mer reflekterad i den kvinnliga gruppen av informanter.

Fråga 2: Måste Ditt yrke/arbete vara roligt?

Det finns ett problem med graderingen av angelägenhetsgraden. Vad är förhållandet mellan Ibland och Ofta? Svaret Ofta är sannolikt av de flesta uppfattad som en mer frekvent kategori än Ibland och borde kanske därför placerats före Ibland i ovanstående rad. Fick vid undersökningarna ute i klasserna ett fåtal frågor om detta. Problemet kunde nog ha undvikits om jag hade genomfört ett större antal testenkäter än de två individer som jag provade den på.

Kommentar: Att ett arbete eller yrke alltid ska, eller ofta måste vara roligt är högre för kvinnor än för män 28% av kvinnorna svara alltid och 45% ofta. För män är motsvarande siffror 19% och 32%. Kanske finns det på så sätt en svag tendens till att män accepterar att även tråkigt arbete måste utföras. Eller att förväntningarna på att ett arbetsliv kan bli roligt och stimulerande är lägre i en manliga gruppen. Däremot är det nästan dubbelt så många män som kvinnor som svarar att ett yrke/arbete måste vara roligt ibland – 47% män och 25% kvinnor. Sammantaget skattar män arbetets rolighet lägre än kvinnor. Det är inget av svaren bland kvinnor och män som anger aldrig som svarsalternativ.

Fråga 3: Kan Ditt arbete förändra Ditt liv?

Att ditt arbete alltid kan förändra ditt liv anser 28% av kvinnorna och 26% bland männen. Att det ibland kan vara så tycker 51% kvinnor och 50% män. Att det ofta är så får 20% stöd i de båda grupperna. I stort en mycket samstämmig svarsbild således. Det enda som skiljer sig åt är att 3 stycken män svarar att ditt arbete aldrig kan förändra ditt liv. På så sätt kanske det ändå kan hävdas att det finns en svag negativ tendens till arbetets förändrande förmåga som kan skönjas hos männen. En man skriver i marginalen – ”beror på vad för jobb”. Detta visar på att en intervju hade varit ett lämpligt komplement till enkäten om en mer problematiserad och mångfacetterad svarsbild eftersökts.

Fråga 4: På vilket sätt kan Ditt arbete förändra Ditt liv?

Kvinnor

Eftersom man som regel arbetar en stor del av sitt liv så är det klart att det påverkar dig. Denna grundinställning verkar genomgående.

Pengar: De kvinnor som på något sätt för fram att pengar är angeläget är relativt stor 21%. Att arbeta kan ge ”bättre ekonomi”, ”bättre boende och bättre levnadsstandard”. Arbete ger ”pengar som kan omsättas i andra saker och i att göra saker”. ”Det (arbetet) avgör hur mycket pengar man tjänar och det avgör vad man kan göra”. ”Om jag tycker arbetet går bra och jag tjänar bra med pengar”. ”Inkomst kan få livet att gå enklare”.

Arbetskamrater/Vänner/Kompisar: ”Arbetskamrater och sysselsättning är positivt” Man får nya vänner genom arbetet. ”Träffar nya människor, får rutiner i vardagen”. Drygt en handfull kvinnor pekar på detta som det viktigaste incitamentet på hur arbetet förändrar livet – man får nya kompisar. Detta kopplas ibland samman med nya erfarenheter i allmänhet och blir en större grupp på omkring 20%.

Flytt: Att arbetet förändrar ens liv vid ”flytt” till annan ort eller – där jag ibland anar en hotbild ” - om man måste flytta”. 11% av kvinnorna tar upp detta som huvudpunkt i hur arbetet kan förändra livet. Nya utmaningar ”flytta från Kalmar ” – Arbeta på andra ställen

Utveckling/Möjligheter/Erfarenheter/Förändringar: De kvinnor som berör dessa kategorier skriver ofta längre svar än några ord eller en kort mening. Arbetet utvecklar dig som människa/person. Du lär dig ”ta ansvar” och ”växa som människa”. ”Man utvecklas kanske som person inom vissa yrken och träffar människor som påverkar en”. Flera skriver ”Få mig att utvecklas som person” – ”Det får mig att ständigt utvecklas”. ”Utvecklar min förmåga att tänka kreativt samt utvecklas socialt” – ”Man utvecklas både socialt och mentalt av ett arbete”. Arbetet skapar förutsättningar för livet – Påverkar boende, familj – det ger upphov till nya kontakter och nya erfarenheter och man lär sig ständigt nya saker.

Arbetet ger nya möjligheter. ”Man träffar nya människor, lär sig nya saker och arbetet ger nya saker. På så sätt förändras mitt liv”. ”Man lär sig nya grejor – får erfarenheter att klara av saker”. ”Det är erfarenheter som formar en människa.” Det ”ger upplevelser för livet”. ”Det kan få mig att må bra, bli en annan människa och självklart att nå mina mål i livet.” ”Arbete förändrar levnadsstandard men också det allmänna perspektivet som du ser på saker.” Möjligheterna kan också vara målinriktade – ”Man får kunskap och man lär sig alltid något nytt och detta kan göra att du kommer dit du vill.” ”Om man mår bra med det man gör och lär sig nya saker du har nytta av”. ”Du formas av nya händelser och upptäckter.” ”Man blir pushad och mår bra av att jobba.”

Självständighet: ”Nya erfarenheter, kunskaper, kompisar mm lära sig att klara sig själv” ”Försörja sig själv och bli självständig” – ”försörja sig själv och bli oberoende”. ”Egen lägenhet o starta eget liv utan sina föräldrar”. Arbete ger ”självförtroende och inspiration”. ”Man får råd att skaffa barn och familj”.

Existentiella tankar/Självisikt: ”Vissa jobb gör dig till en bättre människa”. ”Du får ett socialt nätverk.” ”Personlighet, vanor, människor man träffar gör att du utvecklas som människa” – ”det ger mening åt tillvaron”. Arbetet ”Ger insikt om livets mening, eller om det har någon mening.” – ”Arbetet styr mina vanor-det blir en livsstil”. ”Att lära sig se alla människor och respektera dem för vad de är.” ”Det man har blir en stor del av ens liv rent tidsmässigt. Sedan tror jag att man lär sig mycket om sig själv av att arbeta.” ”Det är viktigt att känna arbetsglädje.” ”Välbefinnande om man har ett arbete som man trivs med”. ”Arbetsliv och yrkesliv hänger samman”. ”Yrke – arbetskamrater – arbetstider – allt detta förändrar livet – liksom ansvar och arbetsbelastning.”

Kritiska tankar: Man måste arbeta ”för att få råd att leva men kan också få mig sönderstressad”. Så att arbeta för flera fram som både bra och dåligt. ”Det beror på vilket jobb du har.” Det kan ge arbetsskador. ”Beroende på vad du arbetar med så påverkas ditt liv – Det kan ge ett bättre/sämre liv.” ”Göra en glad och ledsen”. ”Kan betyda både positiva och negativa upplevelser”. Några är odelat negativa ”sämre tror jag” – ”Vet ej om det kan förändra ditt liv men jag tror att det kan det”. Några för fram faror med att gå upp för helhjärtat i arbetet: ”Om man brinner för det man arbetar med så kan jobbet bli livets viktigaste del och man glömmer då bort andra viktiga delar av livet ex familj, vänner.” Det kan vara ett krävande yrke med mycket tid på jobbet så trivseln har betydelse – ha ett roligt jobb.

Enkäten visar för kvinnor upp sex blanka svar vilket motsvarar 3%.

Män

En iakttagelse är att män som regel ger mer kortfattade svar.

Pengar: Männens svar handlar mer om pengar än kvinnornas. Mycket pengar ger mycket frihet och fler möjligheter. Ekonomiska möjligheter ger status vilka somliga likställer med livskvalité. ”Cash. Man!” ”Det gör att jag kan försörja mig själv och kanske min familj. Vilket leder till att jag har valmöjligheter.” Direkt pengarelaterade svar utgör 37% av männens svar.

Arbetskamrater/Vänner/Kompisar: Genom att få nya arbetskamrater och träffa nya människor så utvecklas man själv som människa. Detta är personlighetsutvecklande. ”Jag får en positiv syn på vissa saker och på människor” – ”det ökar förståelsen”. ”Arbetskamrater och miljöer kan ändra ens personlighet och värderingar.” 28% relaterar svar till dessa kategorier.

Flytt: 6% talar om flytt som en möjlighet eller eventuellt ett hot. ”Tvingas till anpassning vid flytt till nya platser.”

Utveckling/Möjligheter/Erfarenheter/Förändringar: Att arbeta gör att ”du mår bättre psykiskt”. Du får nya erfarenheter, 11 % meddelar detta, du får valmöjligheter och du ”får perspektiv på livet”. Du kan göra nya saker och lära sig nya saker och en handfull män talar om de sociala möjligheterna som kan förändra ditt liv. En handfull talar om färdigheter och kunskap som förändrande krafter. Det kan förändra din person – ”Du skulle liksom inte vara samma person om du inte haft det jobbet”. ”Det blir en mer rutin-

bunden vardag på gott och ont”, men om man ”trivs” och har ”roligt” så kan det förändra livet. ”Man hoppas att det kan det”. En handfull talar om att man måste anpassa sig efter sitt arbete. Men förändringar – ”beror också på vilket arbete du har.” Man blir självständig och får ett eget boende. ”Man kanske tvingas att anpassa sig efter jobb och karriär, med familj osv”. ”Eget boende gör en självständig”. Detta leder oss till nästa kategori.

Självständighet/Existentiella tankar/Självinsikt: Arbetet fyller livet – ”Man får något att göra”. Själva arbetet kan också förändra en person till det bättre. Man ”blir en bättre människa” om man ”gör en viktig samhällsinsats”. ”Man känner glädje om man gjort något”.

Kritiska tankar: Några talar om de skador och olyckor som arbete kan ge upphov till. Beroende på vilket arbete man har. Ett arbete har både ”positiva och negativa” sidor. ”Hinner inte göra det jag vill” – ”Tar min tid” – ”Inte lika mycket fritid”. Man kan ”bli arbetsnarkoman”.

Enkäten visar för män upp nio blanka svar vilket betyder 7%. Därtill finns fyra Vet ej svar.

Kommentar: Männens kortare svar kan ställas mot kvinnornas mer utförligare. Det kan också påpekas att inga särskilda reflektioner görs om förhållande mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete förutom allmänna påpekanden om att det beror på vilket arbete man har. Pengar syns viktigare för män som har 37% mot 21% för kvinnorna. Männens för i högre grad fram kompisars och arbetskamraters betydelse 28% för män och 20% för kvinnor. Fler kvinnor tar upp en förändringsfaktor som flytt – 11% mot 6% för män. Fler kvinnor tar upp perspektiv som kan kategoriseras ha existentiell natur. Männens har mer än dubbelt så hög andel blanka svar, 7%, jämfört med kvinnornas 3%.

Fråga 5: Är lång utbildning viktigt för Dig, för att få ett drömjobb?

Även denna fråga kan i efterhand ses som något luddig då den ger en svarsbild med kommenterande nej och ja svar som kan vara knepiga att kategorisera. 8% av kvinnorna ger dock svaret ja utan att precisera närmare och 14% säger nej. För männen är det 21% som svarar ja och 46% nej. En stor skillnad mellan kvinnor och män. De kvinnor som säger nej brukar tillägga något. ”Nej! Fast det beror på, det finns ingen direkt utbildning om man vill bli fotbollsproffs eller liknande.” ”Man kan få sitt drömjobb utan utbildning.” – är väl också ett nej-svar. ”Nej, det är inte viktigt men det är viktigt att testa på olika saker för att få med sig mycket i bagaget.” ”Nej, det är inte längden på utbildningen som spelar roll. Det är om den ger dig som studerar ngt tillbaka t.ex. jobb, erfarenhet, lärdom...” ”Nej, jag tror inte på att utbildning alltid är rätta vägen. Erfarenhet och vilja går före skolbänken helt klart!” – ”erfarenhet och kontakter är viktigast.” ”Nej, jag behöver bara tålmod och uthållighet, samt fantasi.” Det är betydligt färre män som kommenterar sitt nej-svar. ”Nej. Du ska inte behöva arbeta ut dig innan du börjar arbeta.” ”Nej, bara man trivs och mår bra och får andra att må bra det är Prio ett.” ”För mitt drömjobb krävs inga jätteutbildningar innan. I utlandet ingår utbildning i jobbet.”

En man menar att ”Man kan ha ett drömjobb utan lång utbildning beroende var man sätter ribban.”

En handfull kvinnor preciserar utbildningstiden till ungefär tre år (två män preciserar) och 7% kvinnor (3% män) svarar blankt. I några svar har jag korrigerat stavfel både för kvinnors och mäns svar.

Kvinnor

Anpassning: En stor grupp kvinnor (60%) menar att man måste anpassa sig efter yrkets krav. ”Jag skulle aldrig välja arbete och tänka på utbildningen först, är det kort så är det bra men är det långt så får man kämpa en längre tid innan man är klar.” ”Alla har vi olika drömmar och olika arbeten kräver olika utbildningslängd.” ”Om det verkligen är mitt drömjobb det handlar om så spelar det ingen roll om vägen dit är lång.” ”Jo, annars kan jag inte bli det jag vill.” Någon svarar; ”Nej, det behöver det inte vara.” Svaret indikerar att vederbörande kan tänkas acceptera en både längre eller kortare utbildning. Rena nej-svar är ovanligare bland kvinnor. De motiverar ofta sitt nej så att det hamnar i en kategori där de tycks ha en beredskap att anpassa sig. ”Nej, ett drömjobb behöver inte ha lång utbildning, det är individuellt vad man har för drömjobb.” ”Nej, ju kortare desto bättre.” ”Det är värt det även om det tar ett tag.” ”Det beror ju på lite. En lång utbildning ger mycket kunskap vilket är viktigt men det skulle ju inte vara fel om man inte behövde så lång utbildning.” Eller som en kvinna uttrycker sig – ”men idag krävs rätt lång utbildning för det mesta...” Flera talar om att kämpa – ”Men drömmer man om något är det ju klart att man kämpar.” – ”spelar ingen roll hur lång utbildningen är – har man ett drömyrke så har man och då måste man kunna kämpa.” ”Det handlar om självförverkligande. Det är nog värt det i slutet. Hur lång utbildningen är spelar ingen roll.” ”Jag tycker att det känns viktigt med utbildning då man rankas högre och lättare tar sig framåt på karriärstegen. Men det allra viktigaste är drömmarna och viljan, man kan det man vill.”

Några är mer **tveksamma** eller svarar **helst inte**. ”Beror på hur lång utbildning mitt drömjobb har.” ”Nej, beror på vad jag vill bli. Om man får jobbet utan utbildning är det ju perfekt (pengar snabbare)” ”Jag skulle ju helst få ett drömjobb utan att behöva gå i skolan efter gymnasiet.” – eller ”Helst utan utbildning för då är det lättare att ändra yrkesinriktning.” ”Helst kort utbildning. Learning by living.”

Exempel på avvikande svar är när någon problematiserar och ställer utbildningstiden mot den lön man förlorar på lång utbildning. Andra är vilsna; ”Jag vet inte riktigt, om man har viljan och fantasin och även en del kontakter så nej, då tycker jag inte det.” ”Man kan nå dit man vill om man är tillräckligt målmedveten och intresserad. Långa utbildningar kan få glädjen att försvinna.”

Män

Anpassning: En betydligt mindre grupp av män (26%) säger sig vilja anpassa sig efter yrkets krav. Mindre än hälften så många som kvinnorna måste sägas vara en anmärk-

ningsvärd skillnad. Männen ger som regel också betydligt mer kortfattade svar. Svaren är också något mindre entusiastiska. ”Om det är det som krävs”. – ”om det är nödvändigt för att få ett jobb man gillar” – ”eller få bra med pröjs.” ”Beror på ju. Men självklart är utbildning viktigt.” – ”om man får ett bra jobb.” ”Ju mer man får lära sig, ju större chans att man blir attraktiv i arbetsgivarens ögon.” ”Ja om man verkligen vill ha ett speciellt jobb men om man drömmer om att jobba på ICA osv, så kanske man inte behöver plugga så mycket.” ”Beror helt på vilka målsättningar man har och vad man vill jobba med.” En man för fram trivseln som en drivkraft; ”Det viktigaste är att trivas med sitt jobb, om det så krävs en lång utbildning.” ”Jag studerar för att lära mig IT, det blir som en hobby att studera det man tycker är kul så man kan jobba med något man vill.” En lång utbildning är viktigt; ”så jag får jobba med det jag älskar.” Någon vill **helst inte** utbilda sig; ”Hade helst inte velat utbilda mig så länge, men det är ett måste.” Det finns **tvetsamma**; ”Både ja och nej. Det beror på hur du ser det.” ”Nja jag tror jag ska utbilda mig men hittar jag ett bra jobb på annat sätt så jobbar jag hellre än att utbilda mig.” Utbildning ”inte nödvändigtvis. Jag har inget speciellt drömjobb.” ”Det är viktigt eftersom det krävs av samhället men för mig själv har utbildningen mycket liten betydelse.” Det finns alternativ till utbildning; ”Nja, det beror på, har man många kontakter så kan man fixa allt. Men det är alltid bra att ha lång utbildning. Ser absolut inget negativt med det.” Så finns det de som raljerande säger; ”Bara jag får cash bror!”

Kommentar: På frågan om lång utbildning är nödvändig för drömjobbet ges en svarsbild som visar att det verbalt finns ett övertag för kvinnorna som lägger ut texten på ett mer engagerat och fantasifullt sätt än männen. Det är 8% av kvinnorna som svarar ja utan utvecklingar och 21% av männen. Kvinnorna nej svar utgör 14% och männens 46%. Det verkar som om männen är mer polariserade mellan enkla ja och nej och av lathet eller av ointresse hellre svarar enstavigt. Kvinnorna är inte lika benägna att förenkla svaret till ett ja eller nej. Samtidigt är en relativt stor grupp män medvetna om att vägen till ett drömjobb betyder hårt arbete men nästan hälften av männen tycker inte att lång utbildning är viktig för drömjobbet. Kvinnorna syns ha en större vilja till att anpassa sig efter yrkets krav – krävs utbildning så tar de det – 60% kvinnor tycker så men bara 26% av männen. Jag tolkar det som om kvinnorna har en bättre verklighetsbild och är mer villiga till en extra arbetsinsats för att komma dit man vill – få ett drömjobb. Männerna verkar inte ta utmaningen med lika stort allvar. De har en klar låt gå attityd och saknar kvinnornas engagemang.

Fråga 6: Skulle du arbeta om du inte var tvungen?

Resultatet på denna fråga visar att ett större antal män alltid vill arbeta, 23% jämfört med 18% kvinnor. Fler män svarar också att de aldrig vill arbeta. Männerna har där 10% när kvinnorna har 2%. Polariseringen hos männen mellan alltid och aldrig är mer uttalad hos männen. Oviljan hos 10% av männen att arbeta är anmärkningsvärd. Andelen kvinnor som säger sig vilja arbeta ibland är 58% jämfört med 55% för män. I stort lika

procentvärde således. Däremot vill fler kvinnor arbeta ofta – 21% av kvinnorna och 12% av männen.

Kommentar: Som helhet ett snarlikt resultat i de båda grupperna. Det är signifikativt fler kvinnor som säger sig vilja arbeta ofta och fler män som aldrig vill arbeta om de inte var tvungna att göra så. Resultatet visar också att de allra flesta (mer än hälften i båda grupperna) vill arbeta ibland. Sammantaget i de båda grupperna är det fler som vill arbeta alltid än ofta. Ett problem är att gruppen ibland och ofta kan vara svåra att särskilja. Man kan fråga sig vad som är skillnaden mellan dessa kategorier. Ofta är som svar kanske uttryck för en acceptans av en större arbetsfrekvens än vad svaret ibland är? Slutsatsen är att de flesta är positiva till en ”lagom” arbetsinsats vilket svaret ibland indikerar. Kvinnogruppen har en något mer positiv inställning till en ”lagom” arbetsinsats. Om vi för samman kategori ibland med kategori ofta får kvinnorna 79% och männen 67%.

Fråga 7: Om du har ett 'drömjobb' – varför är detta arbete så bra?

Kvinnor

Trivsel/Roligt /Glädje: Gör man något man är intresserad av och har nått ett uppställt mål, ”det man drömt om och det man är bra på att göra” så ”mår man bra” och ”har kul på jobbet”. Så många som 69% kvinnor berör dessa kategorier. Arbetet är så bra; ”För att jag trivs på jobbet, har bra arbetstider o bra arbetskamrater. Man känner ingen ångest, utan man kan vara sig själv och känna sig trygg i det.” Arbetet ”gör att jag får vara glad och lycklig på mitt jobb o förhoppningsvis göra andra glada. Det är viktigt att man trivs.” ”För det är anpassat efter vad jag vill, tycker om.” ”För det är något jag tycker är intressant. Något jag tycker verkar roligt. Pengarna har ingen betydelse utan intresse.” ”Mest att man trivs och mår bra.” ”För då trivs man och ser fram emot att gå dit. Mitt drömjobb delar dessutom med sig utav glädjen. Man lär sig om allt och alla personligheter.” ”Förhoppningsvis är det jobbet som jag vill ha mer än något annat som i mitt fall är musik och dansjobb. Det ger mig glädje i vardagen och det är musik/dans jag älskar mer än något annat.”

Svar som tar upp att **göra andra glada** och hjälpa sina medmänniskor på ett **meningsfullt** sätt har också sina förespråkare i kvinnogruppen. 11% tar upp detta. ”Jag skulle känna mig lycklig. Skulle känna att det jag gör är viktigt och andra skulle tycka att det var bra.” ”Trivsel, känsla av engagemang, trevliga arbetskamrater, möjlighet att göra skillnad på något sätt och känna att man hjälper folk.” ”Hjälpa personer och visa dom att de aldrig är ensamma.” ”För att det ger mig en möjlighet att göra det jag vill, att påverka och hjälpa, och det skulle göra mig motiverad.”

Bland kvinnorna tar 14% upp **pengar**, som en enskild angelägenhet till att arbetet är bra eller i kombination med andra kategorier. ”För då får jag jobba med det jag vill hela dagarna å ha kul å förhoppningsvis en bra inkomst.” ”Det är något jag brinner för, för något som gör mig glad och stolt, jag tjänar bra.” ”Man tjänar mycket bra och arbetet

blir inte ett måste. Utan mer som en betald hobby. Då har man fått sitt drömjobb.” ”Är man lycklig mår man bra”. ”Behöver även en lön att du klarar dig och inte behöver spendera varje månad med att tänka på hur man ska få ihop till hyran.”

Arbetskamrater/Nya människor/Kollegor: En relativt stor grupp berör att arbetet känns bra tillsammans med andra. 17% anger detta som viktigt. ”För då har jag lyckats, jag har kommit långt i livet. Jag som ska bli frisör skulle bli så glad om jag fick en heltidstjänst efter gymnasiet. framtiden är räddad, det är kul att gå till jobbet och man får lära känna nya människor.” Arbetet är bra – ”För att man arbetar med underbara människor.”

Några få kombinerar med arbetets sociala funktion. ”För att få träffa nya människor och vara **social**, det gör att man skrattar mer under dagarna. Att få arbeta med händerna och göra folk nöjda.”

En handfull svarande tar upp vikten av att arbetet är kreativt och att det därigenom är viktigt och intressant. ”Det vore lite av en dröm att få jobba med något **kreativ** (författarskap, ungdomsprojekt, marknadsföring etc) för att jag tycker det är roligt och intressant.” ”Det är spänningen, möten med människor, kreativitet och glädje som lockar.” Lika många talat om att arbetet är bra om det är **tryggt**.

Arbetet ska vara **varierat** och **innehållsrikt** tycker en annan grupp om fem kvinnor. ”Jag har inte riktigt kommit fram till mitt drömjobb än. Men jag gillar att ha dagar som inte är sig lika.”

Ett par stycken lyfter fram **frihet** och **självständighet** och kunna **påverka**; ”För det är jag som är VDN och får jobba med det jag vill jobba med.” ”Jag skulle vilja kombinera mina drömmar och göra allt lite när jag vill” – ”arbeta med det jag vill”. ”Jag vill ha ett arbete där jag själv kan bestämma arbetet. Jag kan jobba hemma och planerar dagarna själv. Som exempelvis frilansjournalist eller utrikeskorrespondent.” ”Ett arbete där jag kan förändra.”

Arbetet gör dig till den du är. Du blir **bekräftad** och **utvecklas**. Några informanter är inne på denna tanke - ”andra gillar vad man gör”. ”Jag vill bli något inom pedagogik. Hjälpa ungdomar som har problem med droger ex.” ”Om jag aldrig har ångest över att det är söndagskväll så har jag nog mitt drömjobb. Där jag ständigt utvecklas men har tid till fritid där yrket inte ständigt finns i mina tankar.”

Några svarar också att arbetet är bra just för att det är en Dröm.

Några har **inga drömjobb**. ”Har inget drömjobb för tillfället. Men kan ju dock säga att linjen jag valde att gå i nian inte är den jag skulle valt nu.” Några svarar inte på frågan eller relaterar till hur det är just nu och berättar att man inte vet vad man ska bli och inte har något drömjobb eller att man just nu extraknacker på helgerna.

Några **specificerar** yrket; polis, lärare, socionom, frisör, arkitekt, läkare, stylist, mäklare, dansare.

Blankt lämnas av 7%.

Män

Trivsel/Roligt/Glädje: Denna kategori samlar svar från 55% av männen, ofta i kombination med pengar. ”Ett arbete jag tycker är roligt. Jag har fria arbetstider. Tjänar bra.” Arbetet är bra för att man tycker om det, är intresserad av det eller tycker det verkar intressant och kul. ”Roligt, mycket pengar, intressant.” ”Man älskar gå till jobbet. Man trivs med det man gör.” ”Gör något jag tycker om.” ”Det man är intresserad av och då blir det kul.” ”Om man njuter av det och tycker om det varje dag.” ”Har men ett arbete man älskar blir det mer av en livsstil än ett jobb.” ”Finns ingen ångest när jag kliver ur sängen.” Några kombinerar med goda arbetskamrater – ”Därför det rockar (därför du jobbar med något du gillar och med folk du trivs med).” ”Det skulle vara ett jobb där man trivs med sin arbetsuppgift, sina arbetskamrater, bra överens med chefen och hyfsat betalt.”

Pengar: Detta är en markant kategori hos männen. Det är 31% som för fram pengar som en enskild eller delad variabel på att ett drömjobb är bra. ”Mycket cash!” ”För jag blir rik och lycklig.” ”Allt handlar om pengar, mycket pengar så är allt bra/Mycket ledigt.”

Betydelsen av **arbetskamrater**, träffa **nya människor** tycker 4% av männen är betydelsefullt för att ett arbete ska vara bra. ”Poker. Där träffar jag nya människor. Det ger stora pengar och det gör kännskap. Jag tänker inte arbeta 08-14 varje dag och ha ett mediokert liv.”

Hjälpa andra i sitt arbete gör det till ett drömjobb för 4%. ”Utlandstjänst i Afghanistan. Jag vill vara någonstans där man får hjälpa till och gör skillnad.” ”Lyckas med något som kan vara bidragande till ett bättre samhälle.” Någon kopplar till självförverkligande. ”Känslan av att få göra något som betyder något för andra och för mig själv.”

Om **frihetens** betydelse talar 7% av männen. Det är om friheten att själv välja sitt arbete – ”Fritt under ansvar” – ”Man gör vad man vill”. ”Man får frihet, man kan själv bestämma. Inkomsten är väldigt bra, man känner sig nöjd helt enkelt.”

Två svarande nämner status – ”Eftersom jag tjänar väldigt mycket och får hög status genom mitt yrke.” Kreativitet och självständighet berörs – ”För jag kan vara med och ändra på något utan att trampa på någon annan, och jag kan kombinera jobb och livsstil och det är viktigt.” Stimulerande används som ord av tre män – ”Stimulerande miljö där mina kunskaper och erfarenheter uppskattas.” Någon talar om den nytta man gör och en annan om målet för arbetet; ”Man har uppnått det man satt ut för att uppnå.” En menar att drömarbetet ska var ”utmanande”.

Några **svårkategoriserade** svar är ”Ett hederligt arbete, inte som ett ”pappersarbete.” Faktiskt det enda svar som pekar mot att ett kroppsarbete är att föredra framför andra val. En studerande som går ett yrkesprogram svarar pragmatiskt ”Jag har inget drömjobb. Jag vill arbeta som elektriker för att jag vill och det kommer alltid att behövas elektriker.” Någon svarar undvikande ”Det är så udda” och ”Inte jobba helger” eller att jobbet är ett drömjobb ”För att det är det jobbet man strävar efter.”

De som **specificerar** vill tre bli fotbollstjänaror och två elektriker, regissör, radiopratarer, läkare och författare.

Blankt eller vet ej ges som svar av 11%.

Kommentar: Vi kan slå fast att olika former av arbetsglädje framför allt uttryckt som trivsel är viktigt bland både kvinnor och män. Det är viktigt för 69% av kvinnorna och för 55% av männen.

Att göra andra människor glada genom den medmänskliga hjälp man kan ge stöds av 11% kvinnor och av 4% män.

Inställningen att arbetet är ett verkligt drömjobb om det genererar mycket pengar förs fram av 14% kvinnor. Där finner vi en betydligt större manlig grupp som omfattar 31%. Mer än dubbelt så stor. Männen föredrar tydligen i hög grad hårdvaluta som ett kriterium och mätare på varför ett arbete är bra.

Att föra fram arbetskamraters betydelse för drömjobbet och glädjen i att träffa nya människor och kollegor omtalas som viktigt av 17% kvinnor och endast av 4% män.

Det egocentriska draget, om nu frihet i betydelse av att få göra som man vill är ett sådant, visar sig som 7% hos männen och endast några få procent inom kvinnogruppen.

Blankt svar ges av 7% kvinnor och 11% män.

Den mest anmärkningsvärda skillnaden är att pengar är så starkt relaterat till ett drömjobb i den manliga gruppen jämfört med kvinnorna.

Att umgås med kollegor och träffa nya människor är en kategori som är starkare uttryckt av kvinnorna. Över huvud taget verkar det som att vikten av relationer med andra människor är mer markant inom kvinnogruppen i mitt material.

Friheten att gå sin egen väg uttrycka starkare av männen. Denna frihet kan ibland tolkas som en slags aningslös ansvarsbefrielse.

Med ett undantag i de specificerade yrkessvaren är det inte något av enkätsvaren som tar upp ett traditionellt kroppsarbete som eftersträvansvärt.

Fråga 8: Vad är det som gör ett arbete meningsfullt?

Kvinnor

Hjälpa/förändra/påverka/glädja: Svaren handlar om att vara uppskattad genom att verka i samhället för förbättring. Det kan vara att ”verka positivt för andra och för en själv”- hjälpa de utsatta till en bättre framtid. ”Om det har någon innebörd för något/någon annan. Om det är till stort värde av något/någon. Om det är viktigt för en framtida förändring.” Arbetet är meningsfullt; ”När det hjälper andra människor runt världen, inte bara en själv.”

Det skulle kunna tänkas att religiösa värderingar finns med i denna svarsbild – men så är inte fallet. Det finns ett svar som talar om moral och etik. ”I första hand är det meningsfullt så länge jag gör något som är meningsfullt för mig med pengarna som jag tjänar. För att arbetet i övrigt skulle kännas meningsfullt för mig vill jag bidra med något för

samhället, samt i största möjliga mån följa mina moraliska och etiska principer,(t.ex. slippa jobba med kött då man är vegetarian).”

Arbete är också meningsfullt ”Om du kan hjälpa samhället, de dåligt ställda i vår värld.” ”Att man hjälper någon/något!” ”Ett arbete där jag kan förändra.” ”Att göra något som kan hjälpa andra människor. Samtidigt som man tycker om och brinner för sitt arbete.”

Vissa av svaren kommer att kategoriseras i flera grupper. Man kan i samma svar tala om pengars betydelse, ge hjälp åt andra eller att man gillar sitt arbete. ”Man får en bättre ekonomisk grund, man träffar människor, och att man känner att man är en del av samhället och man hjälper till i samhället.” ”Se andra bli glada över det arbete som man utför och gör att man vill sträva vidare o utvecklas inom arbetet.” ”Det är dels de ekonomiska bitarna. Men man bidrar även med något för samhället plus att man växer och utvecklas i sig själv.” ”Du gör något positivt för andra, samhället eller miljön. Om du förändrar något till det bättre.” ”Gör något meningsfullt för andra och för mig – inte bara sitter och pillar navelludd.” Man vill glädja andra och känna sig behövd och uppskattad.

”Man gör en tjänst för hela samhället.” ”Vi är alla en del av ett fungerande samhälle.” ”Att man gör sin del i samhället o att man inte lever på andras pengar. Känslan av att man gör något vettigt i stället för att ligga hemma o göra ingenting. Jag tycker att alla är skyldiga en del i samhället.” ”Ett jobb blir meningsfullt när man tycker att det gör mening. När man märker att det förändrar något att arbetet man har gjort syns och att det även påverkar andra människor.” Denna grupp utgör bland kvinnorna 31% och är bland de mest välformulerade svaren. Dessa svar är ibland svåra att kategorisera; ”Pengar, att man hjälper till att skapa en förändring. Man arbetar med någonting som har en mening.”

Genom att **Göra ett bra jobb/Göra nytta** gör ”man skillnad”. Bland kvinnorna talar 15% om detta i någon form. Genom ett betydelsefullt och väl utfört jobb gör man skillnad för andra. ”Både jag och människor omkring mig har nytta av det arbete jag gör.” ”Att ens jobb faktiskt behövs och uppskattas tror jag är väldigt viktigt.” ”Att man gör sitt arbete bra, får beröm och får bra betalt. Att man är aktiv, framåt och vill prestera.” ”När man får bra respons och att någon uppskattar vad man gör.” ”Att man har möjlighet att göra skillnad om så bara för en person.”

Att arbetet är **roligt** och att man **trivs** för flera fram, ofta i kombination med att man helst vill arbeta i **gemenskap** tillsammans med **arbetskamrater/medarbetare**. ”Kompisarna. hur man jobbar, var man jobbar och en massa annat.” ”Att man trivs med det och känner att man varje dag vill gå till jobbet, man måste även ha bra kollegor omkring sig. När arbetet är som bäst och mest meningsfullt är när man känner att man har hjälpt till och få dem att må bra.”

Det är viktigt att ”umgås och träffa folk” i sitt arbete. Arbetet är meningsfullt ”När man får ut mer än pengar, det kan vara att man arbetar som volontär, träffar roliga människor, har ett bra sällskap.” ”Att jag får bidra med min åsikt. Men också bra medarbetare

som gör jobbet extra roligt och som gör att man vill gå dit varje dag.” ”Bra kollegor och positiv arbetsställning.”

”Att man gör det man vill, träffa nya människor, få mera kunskaper. Förhoppningsvis lära sig av sitt jobb och inspirera andra människor.” ”Om du och andra kan ta del av ditt arbete.”

Det finns innehållsrika svar som; Du skaffar nya kompiskretsar och om du trivs där mår du bra och det känns meningsfullt. Att arbeta är också en social grej som är väldigt nyttig för alla människor.” ”Man blir så nära sina arbetskamrater att de också blir viktiga utanför arbetet.” Det är 58% av kvinnogruppen som berör kategorier som handlar om gemenskap i sina svar.

Att **utvecklas** och **växa** genom sitt arbete berörs av 10% kvinnor. ”Hjälper men andra till att må bra så utvecklas man. Så blir jag nöjd. Det är nog det viktigaste.” ”Utvecklingsförmågan på arbetet.” Någon punktar ”Lönen – Motivationen – Målen i livet – Lyckad karriär.” ”En okey lön så att man kan försörja sig, en god miljö och bra arbetskamrater, såklart ska det vara roligt med.”

Tre svar tar upp betydelsen av att bli vuxen, självständig och att skaffa familj.

Att arbeta är meningsfullt för att det är ”intressant, lärorikt, omväxlande.” **Själva arbetet är meningsfullt.** Det är 16 % som tangerar detta i sina svar. Arbetet blir meningsfullt ”Om man älskar att arbeta och tycker att man är bra på att göra det man arbetar med.”

”Man har något att göra varje dag.” Det ger en ”struktur i vardagen och det är något som jag tror är meningsfullt.”

Någon talar om att få en bra position i livet och någon om den lärdom som ett arbete kan ge. Ett svar säger att ”bra arbetsmoral och bra arbetsmiljö” gör arbetet meningsfullt. ”Arbetet ger stimulans om man får ut något av det.”

Att ”få in pengar så man har råd att leva”, ingår i tema **pengar** eller inkomstens betydelse som berörs av 35% kvinnor. Svaren handlar om att få ett arbete som ger bra betalt så man kan försörja sig utan problem. Den egna ekonomin och eget förvärvade slantar lockar. ”Pengarna såklart!” ”Men bara den saken att man får en inkomst gör att det känns meningsfullt och att man trivs och tycker det är roligt.” Ett svar som hamnar i olika kategorier.

Andra svar som också är av sådan natur är ”Att man tex gör ett bra jobb, bra service med nöjda gäster på restaurangen jag jobbar på. Samt att jag tjänar pengar så jag kan unna mig på fritiden.” ”Träffa människor o få in pengar.” ”Känslan av att veta att man förtjänat pengarna man tjänar o att kunna göra något som man vet man gjort sig förtjänt av.”

Icke svar eller blankt utgör 3% - även om ett svar som ”Vad innebär meningsfullt?” också bär sin mening.

Några svar anknyter till sin kommande yrkesroll. En som går ”stylingutbildning” säger om det meningsfulla arbetet ” – kunder, kollegor, roligt, pengar, träffa nytt folk.” En

blivande frisör säger ;”Att alla arbeten behövs, som frisör t.ex. alla måste väl klippa sig någon gång.” En som går ett omvårdnadsprogram säger; ”Att få tillbaka det man gjort, t.ex. beröm från vårdtagare.” Jag kan inte se någon skillnad i attityder mellan de som går teoretiska program jämfört med de som går mer praktiska förutom att de som ovan vid ett fåtal tillfällen refererar till sitt framtida yrke.

Män

När männen svarar på vad det är som gör ett arbete meningsfullt så finns det ett par kategorier som är betydelsefulla, dock inte riktigt i samma utsträckning som i kvinnogruppen. En av dessa handlar om att **hjälpa, förändra och påverka**. Man vill **glädja** andra men också känna sig uppskattad. Intentionen är att bidra till samhällsbygget på ett positivt sätt. Denna kategori får hos männen 24%. ”Jag vill i framtiden arbeta, bidra och göra min plikt för mänskligheten.” ”Det påverkar samhället, (håller mig sysselsatt) och genererar pengar.” Flera av svaren faller inom olika kategorier och sorteras därefter. ”Man gör något som kan uppskattas hos folk.” ”Ett meningsfullt arbete har som syfte att hjälpa andra människor på olika sätt.” Ett arbete känns meningsfullt; ”När du påverkar någon eller ditt eget liv positivt. Du har chansen att göra viktiga saker.” Ett arbete ska ha ”variation kreativitet man behöver känna att man åstadkommit något, för sig själv och andra.” ”Känna att man är delaktig och kan hjälpa att utveckla det företag du jobbar med.” Det är meningsfullt; ”När man vet att andra uppskattar det man gör.” – och kan ”hjälpa andra att nå sina mål.” ”Att känna att man kan påverka saker i och med det man arbetar med.”

Att **göra ett bra jobb, göra nytta** talar 19% av männen om. Några procent mer än kvinnorna. Det är helt enkelt viktigt ”Att man arbetar.” Det är betydelsefullt ”Att man är nöjd med vad man gör och man kan vara stolt över sig själv.” Man ”gör skillnad och ser den skillnaden.” ”Att andra människor får det bättre (göra nytta) när jag gör detta, nu eller i framtiden.” Man ”gör nytta för sig själv och för samhället.” Viljan att vilja arbeta gör det meningsfullt; ”viljan att vilja göra det.”

Det ska vara **roligt**, och man ska **trivas i gemenskap med människor** och medarbetare. Man ska **gilla** att träffa andra. Av männen har jag kategoriserat 28% i denna kategori. Det meningsfulla är att ”Du vistas i sociala sammanhang.” ”Man får träffa andra människor och man blir glad av alla människor man möter.” ”Mår du bra är ditt arbete meningsfullt.” Du får umgås med ”kompisar/kollegor. Stämningen mellan oss som arbetar.” ”Ha roligt, tjäna mycket, kunna försörja sin familj.” ”För mig är det sociala viktigt. På de flesta arbetsplatser interagerar man med andra människor. Pengar är också viktigt, men den sociala delen av jobbet kan vara lika lockande.” ”Man ska trivas och det ska vara möjligt att ständigt kunna utvecklas i sitt arbete. Man ska brinna för sitt arbete.” ”Samhörigheten som bör finnas på en arbetsplats och att jag får dra mitt strå till stacken.” Det är viktigt ”att man trivs och är nöjd samt att man kan bidra men något positivt till omgivningen.”

Av männen är det 6% som på olika sätt påpekar att man **utvecklas** genom sitt arbete. ”Man lär sig nya saker hela tiden. Man mognar i sitt sätt. Inkomsten – har stor betydelse

på grund av att det som är meningsfullt med själva jobbet är inkomsten.” ”Man gör något och får en inkomst till ett bättre liv.”

Det är också 6% som tar upp själva **meningsfullheten** och skriver personligt om detta. ”Ett arbete är aldrig meningsfullt. Det fyller enbart en mening i livet och det är att generera pengar. Hur man än kollar kan man inte få ut mer mening och betydelse från ett jobb.” Bland denna grupp talas också om att arbetet ska vara **intressant, lärorikt och omväxlande**. Arbetet ger dig ”stora möjligheter” som en man skriver. Utöver inkomst och arbetskamrater så hade ”det varit tråkigt att inte jobba alls.”

En stor grupp män talar om **betydelsen av pengar**. Man ska ha bra betalt, vara självständig och som några tar upp – kunna försörja en familj. ”Få en inkomst så man kan köpa ett boende o köpa mat till sin familj.” ”Cash – pengar och pengar.” ”Du klarar dig inte ekonomiskt utan ett jobb. Det ger dig pengar och i dagens samhälle är pengar allt. Ett jobb ger dig pengar för dina tjänster. Hur härligt är inte det?”

Bland männen tänker 46% tankar som att ”Just nu är det bara tankar på pengar.” Vilket är drygt tio procent mer än kvinnogruppen.

Många anser att arbetet ska ge tillbaka ”socialt och pengar” och att det ska vara ”kul och givande.”

Det är dubbelt så många vet ej och blanka svar hos männen om vi jämför med kvinnorna, 6%.

Kommentar: Trenden på denna fråga är om vi generaliserar och jämför svaren att kvinnorna i högre grad vill tjäna andra och solidariskt hjälpa till i arbetsprocessen samt prioriterar arbetsgemenskap med andra kollegor mer än männen som till större grad anser att det endast är lönen i pengar som är arbetsmödan värd. Gemenskap berörs av 58% kvinnor och 28% män. Pengar tas upp av 35% kvinnor och 46% män. Några genomtänkta religiösa värderingar av arbetets meningsfullhet finns inte i materialet. Heller inga utvecklade tankar om politiskt motiverade attityder, arbetsetik och arbetsmoral. Bland annat, gissar jag, beroende på att sådana texter och sådan undervisning i ringa grad förekommer inom So-undervisningen.

Sammanfattande reflektioner.

En undersökning från 2005 (se not 15) på 550 gymnasieelever visade att kvinnorna var nästan dubbelt så positiva till arbete som pojkarna. På min fråga; Är det viktigt för Dig att ha ett arbete? – svarar de 299 gymnasieelever jag undersökt följande. Av de 123 männen svarar 63% ja och bland de 176 kvinnorna svarar 61% ja. Den positiva attityden till arbete är till och med något större i den manliga gruppen. Det mest anmärkningsvärda är kanske att det ändå är omkring 40% som tycker det är meningsfullt med något förbehåll som exempelvis att man arbetar för pengarnas skull.

På frågan om ett arbete måste vara roligt så är det en större grupp kvinnor som anser så. Det är 73% kvinnor som tycker att ett arbete ska vara roligt, alltid eller ofta. Jämförande siffra hos männen är 51%.

Ungefär hälften bland både män och kvinnor tycker att ett arbete alltid och ofta kan förändra livet. Slås kategorierna alltid och ofta samman så blir resultatet 48% kvinnor och 46% män. Återstående menar att det kan vara fallet ibland.

På det sätt som livet kan förändras visar det sig att pengars betydelse är viktigare för männen liksom i någon grad arbetskompisars livsförändrande betydelse. En förändringsfaktors betydelse som att flytta från hemorten eller till ett arbete syns mer medvetandegjord i kvinnogruppen.

När det gäller en lång utbildnings nödvändighet för ett drömjobb så tolkar jag det som om kvinnorna i högre utsträckning än männen tar det om det krävs för ett framtida arbete. Det är nästan hälften av den manliga gruppen som inte tycker att en lång utbildning är nödvändig. Svarebilderna på denna fråga är dock splittrade och svårtolkade.

Viljan att arbeta är ungefär lika stor i båda grupperna. Läger man samman alltid och ofta så svarar 39% kvinnor jakande och 35% män. Det är emellertid fem gånger så många män procentuellt sett som aldrig skulle arbeta om de inte behövde det. Det går kanske att påstå att vissa män har en något latare attityd till arbete än kvinnor.

Trivseln på arbetet är viktigt bland både kvinnor och män (69% kvinnor och 55% män). Pengar är mer än dubbelt så viktigt för männen som för kvinnorna, relaterat till deras drömjobb (14% kvinnor och 31% män). Männen verkar också mer egoistiskt lagda i sina svar. Starka arbetsrelationer och arbetsgemenskap är viktigare för kvinnogruppen. Kvinnor har också större krav på att ett arbete ska vara roligt. Ibland i betydelsen att arbetet ska vara givande. Längtan efter pengar är genomgående starkare uttryckt i den manliga svarsgruppen.

Innan undersökningen hade jag förväntat mig större skillnader mellan grupperna i synen på pengar och på viljan att arbeta. Synen på pengars betydelse är genomgående inte lika starkt uttryckt som jag hade förväntat mig. Viljan att arbeta för sin egen skull och för andra är framsagt tydligare än jag trodde innan undersökningen. Arbetsviljan rent generellt är större än jag förväntat mig.

Efterskrift

Arbetsetik och arbetsmoral – Vem talar om detta idag? Ska vi döma av vad som kommer fram från de fyra berättelsernas innehåll så är det relativt ovanligt. Det är begrepp som får de flesta att aktivera sitt mentala försvar och bli på sin vakt. Nämn det för en politiker och de flesta kommer att flacka med blicken och bli osäkra på vilket svar de förväntas ge.

Varför är det så? Troligtvis är det en komplicerad svarsbild som växer fram. Begreppen signalerar vaksamhet och anses nog allmänt som otidsenliga och högtravande och föder fram tankar om institutionaliserad religion, krav och påtvingad samhällsnytta. Allt detta är inget som talar till de som är unga idag.

Det finns också en social sida av begreppen och deras användning. Traditionellt har det varit den övre och ekonomiskt starkare klassen som begärt arbetsmoral och striktare etiska ramar av sina underställda och anställda i industri och tjänsteföretag. Det är

arbetstagarna som utkrävs visa arbetsmoral, sällan arbetsgivarna. I ett Vi och Dom - perspektiv är det nog alltid "De andra" (arbetargruppen) som ska visa sig arbetsamma, ta sitt ansvar och hålla igen på orimliga lönekrav. Denna snedfördelning gör heller inte begreppen lättare att handskas med i privata och offentliga samtal. Begreppen föder misstänksamhet.

Att utifrån ett perspektiv grundat på utsagor i de stora världsreligionernas skrifter tala om arbete som människans "plikt" eller om arbete som en nödvändig "gudomlig" uppföstran av syndigt och ursprungligt lata människobarn är nog heller inte något didaktiskt förhållningssätt som är gångbart idag.

Begreppen arbetsetik och arbetsmoral relateras ofta automatiskt till tvång och otidsenlighet. Detta är svårt att ändra på bland annat därför att begreppen och deras innehåll sällan eller aldrig diskuteras eller debatteras. Detta gäller i massmedia såväl som i den svenska skolan eller inom aktuell dagspolitik. Begreppen undviks. De har blivit tabu. Då blir det också omöjligt att koppla begreppen till nutida samhällsdebatt. Arbetsetik och arbetsmoral blir omoderna relikter.

Främst unga människor, över hela Europa, blir alltmer utlämnade och utsatta på en flexibel och relativt dystert arbetsmarknad. Får de arbeten är de vanligtvis drabbade av osäkra arbetsförhållanden utanför den etablerade jobbsektorn. De får i bästa fall tillfälliga påhugg men sällan fasta arbeten. De måste ständigt vara mobila och beredda på uppbrott. De har ringa möjligheter att planera sina liv, avsätter ingenting till pension och har ingen anställningstrygghet och får heller aldrig någon yrkesidentitet eftersom de aldrig får in en fast fot i arbetslivet. Den här relativt stora gruppen kallar den engelska ekonomiprofessorn Guy Standing för "prekariatet" (Se hans bok *The Precariat – The New Dangerous Class* från 2011). De är ofta unga och välutbildade men har efter dyra studier skulder som bara växer. De har ett fåtal arbeten att söka efter sina avslutade studier och ibland inom sektorer där tjänsteutbudet av olika anledningar minskar drastiskt. Infångade i universitetsstudier med förespeglingar om en ljus framtid kastas de sedan ut i en arbetsmarknad som är om inte stendöd så i drömlös sömn. Detta kan på sikt resultera i att vi får en stor grupp välutbildade men arbetslösa, relativt unga men missnöjda människor fyllda i värsta fall med samhällsförakt, aggressivitet och hat. En het potatis att hantera för Europas många politiker. Inte minst därför är det viktigt att diskutera arbete och arbetets mening och varför vi ska arbeta. Vad är ett arbete värt? Hur ska den ofrivilliga arbetslösheten hanteras i framtiden? Det kanske behövs, som somliga polemiskt tycks mena, en ekonomisk garanti, en medborgarlön som betalas ut om en person trots sin utbildning och arbetsvilja aldrig kommer in på arbetsmarknaden. En annan fråga som kräver sin reflektion är; Vilket är statens ansvar?

Vad kan skolan göra? Är det hela skol- och utbildningssystemet som behöver ses över? Kan samhället acceptera att många unga slutar skolan utan ett fullständigt gymnasiebetyg eller hoppar av skolan i förtid. Hur ska dessa redan utsatta grupper kunna komma in i arbetslivet eller antas till kompletterings- eller yrkesutbildning?

Kommer det att finnas en arbetarklass i det framtida Europa? Kommer den kanske att förstärkas av en ökad invandring? Vad har denna arbetarklass i så fall för gemensamma frågor? Det manuella arbetet i Europa är redan något som alltmer utförs av andra, oftast av människor med utomeuropeiskt ursprung. Kanske är det därför som kroppsarbete eller så kallade okvalificerade arbeten värderas så lågt. Värderingen av det manuella arbetet behöver onekligen höjas. Även om utbudet av renodlat kroppsarbete i Europa minskar så kan man fråga sig; Vad är det för fel med att arbeta med kroppen? Tillhör kroppsarbete bara fritiden i form av gym och idrottsutövning? Också detta är relaterat till arbetets mening och värde. En stor del av dessa arbetstillfällen som kräver kroppsarbete dräneras också från Europa till fattigare länder. Det är inte bara så att det är ”de andra” som utför arbetsuppgifterna utan de flyttas också någon annanstans utanför beställarens kontroll. I stora fabriker och sammansättningsindustrier gömda i fattiga utvecklingsländer sys kläder, mobiler sätts samman, leksaker tillverkas, frukt plockas, grönsaker konserveras och vi konsumerar som vanligt mest aningslöst. I dessa tillverkningsländer existerar ofta minimal arbetsrätt, svältlöner, barnarbete och vidriga arbetsförhållanden hör till vardagen och vi, vi bara konsumerar. Rapporter om ohyggliga arbetsplatser vi inte trodde fanns, kommer och går. Det stormar en stund i medierna och så blir det tyst igen – glömskan är snabb liksom nyhetsflödet. Det är lätt att bli uppgiven, cynisk och handlingsförlamad. Även i ett sådant perspektiv är det viktigt att diskutera arbete och arbetets mening och värde. Vad är ett arbete värt? Varåt är vi på väg? Finns alternativ? Hur blir framtiden och kan den påverkas?

I Sverige talas det om *Arbetslinjen* – de flesta partierna hakar på när tåget ska gå efter denna linje. Tåget är försenat som vanligt. Det är kallt, växlar fryser fast, och med värmen i kupéerna är det si och så. Låt mig få fortsätta allegorin som uttrycksform.

Vi befinner oss på stationen *Arbetslivet*. Tåget utrustas för avfärd. På en järnvägsvagn står det *Sysselsättningspolitik* och på en annan *Ungdomsarbetslöshet*. I kupén diskuteras förlängd skolplikt som ett sätt att möta problemen – eller blir det kanske ett sätt att dölja problemen? Ju längre tid i skola desto senare debut i statistiken över arbetslösa. Det kanske behövs två års plikt i eftergymnasial utbildning som nästa steg. En tredje vagn heter *Jobbpolitik* – där är rätt så tyst och så kallad idétorke verkar råda. En vagn heter *Arbetsförmedling* men kanske ska den vid nästa avgång byta namn till *Kompetensförmedling*. Samma riktning, samma räls, samma spårvidd – Vad ändras egentligen av ett namnbyte? Ja finns det inga jobb att förmedla längre så är det ju en adekvat ändring. Annars finns det ju som vi vet en mänsklig benägenhet att skifta namn på företeelser och institutioner som har misslyckats eller skaffat sig dåligt rykte – Är det fallet här?

En annan vagn är en som kallas *Jobbpakt*. I den sitter arbetsgivare, regering och fack i förhandlingar. Den vagnen växlas ständigt in på sidospår – ibland går den bakåt ibland framåt och inte sällan står den still. Det finns också specialutrustade vagnar. En heter *Aktivitetsstöd* och en heter *Utvecklingsersättning*. Dessa vagnar har ett förvirrande och vilset innehåll och ingen vet deras rätta destination. Men det är väl som Woody Guthrie

sjunger i sin sång ”This train is bound for glory”. Så det är bara att hålla tummarna och eventuellt lita på högre makter.

Det står också *Norge* på en vagn som är fullastad med arbets sugna ungdomar som relativt nyligen gått ut gymnasiet och gärna ville jobba ett tag. De finner emellertid snart nog att några jobb inte finns i Sverige och arbetsförmedlingsvagnen med alla sina personliga jobbcoacher sätter dem i en egen vagn på spåret mot väst och så var ett problem borta eller i alla fall undangömt tills vidare. Att hitta ett arbete verkar vara ett tyngre arbete än att arbeta.

En elak allegori som kanske inte stämmer fullt ut men visar ändå tror jag på hur arbetsmarknadspolitiken kan upplevas när den betraktas lite från ovan av en som nalkas pensionen.

Min mening är att det är dags att återupptäcka begreppen arbetsetik och arbetsmoral och föra in dem i dagsdebatten såväl som i läromedelslitteraturen för grundskola och gymnasium. Att osynliggöra begreppens existens är fel väg att gå. Begreppen behövs om det ska kunna föras en fullvärdig debatt och diskussion om arbetets mening och värde. Det är oftast de mest laddade begreppen som tillför samhällsdebatten nytt bränsle.

Rätten till ett arbete när man vill och kan arbeta är en viktig grundregel för ett fungerande välfärdsland. De som står utanför arbetslivet blir som vi vet lätt alienerade från samhället vilket i sin tur är ett hot mot demokrati och solidaritet. Polariserade grupper bristande förståelse för varandra kan lätt leda till social oro och vi får en situation som kan bli samhällsfarlig.

Det är alltså viktigt för ett lands ledning att erbjuda de förutsättningar som krävs för att så många som möjligt kommer i arbete och kan bidra till samhällets utveckling på ett kreativt och meningsfullt sätt. Den tjeckiske författaren Karel Čapek säger i sin bok ”Ett år med min trädgård” (1934/1987) om att du vill arbeta

för att det roar dig
för att du kan det du gör
för att du har din utkomst av det

Detta är en bra sammanfattning av arbetets mening och värde oavsett om du arbetar i din egen trädgård eller i andras.

Referenser

- Abrahamsson, Marianne. *Grundbok Religion PULS*. Stockholm 2006.
- Alm, Lars-Göran. *Religionskunskap för gymnasiet. Kurs A*. Stockholm 1997/2009.
- Almgren, Hans. Höjelid, Stefan. Nilsson, Erik. reflex. *Samhällskunskap för gymnasieskolan. A-B-C-kurs*. Malmö 1995.
- Almgren, Hans. Wikén, Stefan. Almgren, Birgitta. *Historia Kompakt*. Malmö 1999.
- Almgren, Hans. Löwgren, Arne. Bergström, Börje. *Alla tiders historia. Maxi*. Malmö 2003.

- Appelros, Erica. Hornborg, Anne-Christine. Röcklinsberg, Helena. *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet. Kurs B*. Stockholm 2007.
- Arendt, Hannah. *Människans villkor. Vita activa*. Göteborg 1998.
- Armstrong, Karen. *Myternas historia*. Stockholm 2005.
- Arlebrand, Håkan. Arvidsson, Bengt. Axelsson, Hans. Hermansson, Magnus. Tidman, Nils-Åke. *Relief A+B Religionskunskap*. Malmö 1998.
- Arlebrand, Håkan. Olofsson, Hans. Uppström, Rolf. *Religion A. Stadiebok/Grundbok 1-3*. Malmö 2007.
- Bainton, Roland, H. *Luther. Mannen som blev en epok*. Stockholm 1960.
- Bauhn, Per. 'Mening, identitet och moral', *Filosofisk Tidskrift* 2/1998, 3-16, 1998.
- Berg, Leif/Ericson, Gudrun. *Religion och liv 8*. Stockholm 1996.
- Berg, Leif/Husén, Lennart. *Religion och liv 7-9*. Sol 2001. Stockholm 1997.
- Berg, Leif/Ericson, Gudrun. *Pedagogens pärm. Religion och liv 9*. Stockholm 1998.
- Berg, Leif. *Religion och liv 8. Sol 3000. Lärarpraktika*. Stockholm 2003.
- Berg, Leif/Rundblom, Gunilla. *Religion och liv 7. Sol 3000 Fokus*. Stockholm 2005.
- Berg, Leif/Rundblom, Gunilla. *Religion och liv 8. Sol 3000 Fokus*. Stockholm 2006.
- Bhagavad-Gita. Vishet och yoga* (övers. M. Gansten). Stockholm 2001.
- Bischofberger, E/Fagerberg H. *Människan inför livsfrågorna*. Stockholm 1980.
- Buber, Martin. *Människans väg*. Ludvika 1993.
- Clark Hodges, Donald. 'Towards a Philosophy of Labor', *The American Journal of Economics and Sociology* Vol. 21, No. 4, Oct. 1962.
- Dalai Lama. *Etik för ett nytt millennium* (övers. A. Galfvensjö). Malmö 2000.
- Dahlqvist, Hans. 'Finns det liv efter lönearbetet? En idéhistorisk framställning om synen på arbetets värde' i *Samhällshistoria i Fokus. En festskrift till Lars Olsson om arbete, migration och kultur*, s 16-31. (Red. Lars Berggren et al). Malmö 2010.
- Den svenska Psalmboken*. Antagen av 1986 års kyrkomöte.
- Dex, Shirley. *Women's attitudes towards work*. Basingstoke 1988.
- Drugge, Ulf. *Krisbiografier. Utfattig och mindre fattiga förr*. Malmö 2007.
- Diehl, Anita/Wesslegård, Melker. *Religion för högstadiet*. Stockholm 1989.
- Den poetiska Eddan* (övers. Björn Collinder). Uddevalla 1964.
- Snorres Edda* (övers. Björn Collinder). Uddevalla 1970.
- Englund, Liselotte. 'Arbetstidsförkortning – ett hot mot hälsan?', *Tvärsnitt* 2/05, s6f, Stockholm 2005.
- Erlander, Lillemor. 'Arbete och social rättvisa'. I *Kyrkans samhällsansvar*. (red C-H Grenholm). Stockholm 1975.
- Falkevall, Björn/Thor, Annika/Wärnegård, Ewa. *Religionskunskap för grundskolans senare år*. Stockholm 2001.
- Frankfort, Henri. *Ancient Egyptian Religion*. New York 1961.
- Gendrop, Paul. *Mayafolket*. Lund 1998.
- Gerleman, Gillis/Johnson, Bo. *Ur Gamla Testamentet. Kommentarer till valda texter*. Lund 1972.
- Goodwin, Barbara. *Ethics at work. Issues in business ethics*. Norwell 2000.
- Grenholm, Carl-Henrik (red). *Arbetets värde. Studiebok i kristen arbetsetik*. Lund 1977.

- Grenholm, Carl-Henrik. *Arbetets mening. En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Uppsala 1988/1994
- Groth, Bente. *Judendomen*. Stockholm 2002.
- Gustafson, K.G. Jan. *Den snubblande lyktbäraren*. Kalmar 1998.
- Habbe, Peter. *Att se och tänka med ritual. Kontrakterande ritualer i de isländska släkt-sagorna*. Lund 2005.
- Hallgren, Roland. *The Good Things in Life*. Löberöd 1988/1991a.
- Hallgren, Roland. 'Vestafrika: Yoruba'. I *Skriftlöse folks religioner* (Red. Jørgen Podemann Sørensen). København 1988b.
- Hammarén, Nils/Johansson, Thomas. *Identitet-Vilka är du?* Stockholm 2007.
- Hamilton, Edith. *Grekisk livssyn*. Stockholm 1959.
- Harjula, Raimo. *The Ideal of the Good Life. As Crystallized by Tanzanian Meru Proverbs*. (Studio orientala nr. 81) Helsinki 1997.
- Hartman, Lars. (utgivare) *En bok om nya testamentet*. Lund 1973.
- Harris, Marvin. *Culture, people, nature. An introduction to general anthropology*. New York 1975.
- Hedengren, Uriel. *Dilemma – om rätt och fel, etik och moral*. Stockholm 2002
- Hedin, Christer. *Islam enligt Koranen*. Furulund 1996.
- Helldén, Arne. *Arbete. Ur arbetets idéhistoria*. Södertälje 1979.
- Hermansson, Magnus/Tidman, Nils-Åke. *Religionskunskap. SO-boken*. Malmö 1995.
- Hermerén, Harry. *Religionskunskap för grundskolans högstadium*. Lund 1970.
- Hermerén, Harry/Lilja, Einar. *Religion och tanke*. Lund 1970.
- Hildingson, Kaj/Hildingson, Lars. *Levande Historia 8-9, Sol 3000*. Stockholm 2003.
- Hof, Hans, Hammarstedt, Jan. Nilsson, Clarence. *Människan och livsåskådningarna. Religionskunskap för gymnasiet och fackskolan*. Stockholm 1969.
- Hof, Hans/Hammarstedt, Jan. *Människan och livsåskådningarna. Fördjupningstexter*. Stockholm 1971.
- Holm, Pelle. *Ordspråk och talesätt*. Stockholm 1973.
- Husén, Lennart. Ståldal, Gunnar. Lundblad, Birgitta. Zetterholm, Tore. *Religionskunskap. Lärobok i kristendomskunskap för grundskolan. Årskurs 9*. Stockholm 1971.
- Ingemark, Domenic/Gerding, Henrik/ Castoriano, Martine. *Liv och död i Antikens Rom*. Lund 2000.
- Jacobsen, Knut A. *Hinduismen. Historia, tradition, mångfald*. Stockholm 2004.
- Jegers, I/Lindgren, M. *Morgondagens värderingar*. Uppsala 1992.
- Jönsson, Ludvig. *Människan, mödan och arbetsglädjen*. Stockholm 1974.
- Jönsson, Rune/Liljefors-Persson, Bodil. 'Solidaritetsens gränser – eller: Är ett leende värt mer än ett par tior?' I *Religion & livsfrågor* nr. 1, s 20, 2005.
- Kapleau, Roshi Philip. *Zens tre pelare*. Smedjebacken 1995.
- Karlgren, Bernard. *Religion i Kina. Antiken*. Stockholm 1964.
- Khader, Naser. *Familjeliv och levnadsmönster bland mellanösterns muslimer*. Stockholm 1996.
- King, Noel Q. *African Cosmos*. Belmont 1986.
- Koranens Budskap* (översättning Muhammed Knut Bernström). Stockholm 1998.
- Koskinen, Lennart. *Tro på framtiden. Kap V, Det goda arbetet*. Stockholm 1994.

- Kragh, Ole. *7000 ordspråk och talesätt från hela världen*. Arlöf 1981.
- Kramer, Samuel Noah. *Så levde sumererna*. Stockholm 1958.
- Körner, Göran. Lagheim, Lars. Lagheim, Anna. *Puls. Samhällskunskap för grundskolans senare del*. Stockholm 2002.
- Landgren, G.A. *Ordspråk, sanna språk*. Stockholm 1889/1979.
- Levi, Lennart. *Stressen i mitt liv*. Stockholm 2002.
- Luther, Martin. *D:r M. Luthers Lilla Katekes med kort utveckling*. (Femtonde upplagan).
- Långström, Sture. Nilsson, Erik. Swanelid, Göran. *Samhällskunskap Kompakt*. Malmö 1996.
- de Montaigne, Michel. *Om fåfänglighet och andra essayer*. Stockholm 1962.
- Nilsson, Lilian. Hinton, Per. Selander, Sven-Åke. *Texter om livet och människan*. Stockholm 1981.
- Nylund, Bo. Wesslegård, Melker. *Religion för högstadiet*. Stockholm 1989.
- Nylund, Bo. Wesslegård, Melker. *Religion 1. Rondo*. Västerås 1995.
- Näsström, Britt-Mari. *Fornskandinavisk religion*. Lund 2001.
- Näsström, Britt-Mari. *Romersk religion*. Lund 2005.
- Olivestam, Carl-Eber. Thorsén, Håkan. Westermark, Ann. *Livstro*. Stockholm 1992.
- Oremus. *Svensk katolsk bönbok. Fjärde fullständigt omarbetade upplagan*. Stockholm 1991.
- Ovidius. *Metamorfoser*. Stockholm 1961.
- Palmenfelt, Ulf. *Ordspråk i tiden*. Stockholm 1991.
- Pihl, Herman Gottfrid/Roman, Anna Maria. *Småskolans Kristendomsbok*. Stockholm 1950.
- Radler, Alexander. *Kristendomens idéhistoria. Från medeltiden till vår tid*. Lund 1995.
- Ray, Benjamin. C. *African Religions*. Englewood Cliffs 1976.
- Ringgren, Helmer/Ström, Åke V. *Religionerna i historia och nutid*. Stockholm 1974.
- Ringgren, Helmer. *Forntida religioner i Mellanöstern*. Löberöd 1987.
- Rodhe, B.C. *Första läsåret. ABC – och läsebok*. Göteborg 1891.
- Rodhe, Sten. Sundström, Erland. *Religionskunskap*. Stockholm 1985.
- Ryberg, Lars. *Etik och livsfrågor*. Stockholm 2002.
- Sandberg, Robert. Karlsson, Per-Arne. Modin, Karl. Ohlander, Ann-Sofie. *Epos historia. För gymnasieskolan kurs A och B*. Stockholm 2006.
- Selander, Sven-Åke. Beltzén, Nils. Benktson, Bengt Erik. Bogren, Yngve. Pettersson, Olof. *Livsfrågor*. Lund 1979.
- Seneca. *Om livets korthet* (övers. Johan Bergman). Stockholm 1949.
- Seneca. *Letters from a stoic* (Penguin Classics). Harmondsworth 1969.
- Siurala, Lasse. *Youth attitudes towards work*. Helsinki 1982.
- Stabell Bilgrov Jens AA. *20.000 proverbs*. Köpenhamn 1985.
- Stenberg, Leif. (et al). *Världsreligioner i vardagen. Globalt och i Sverige*. Stockholm 2005.
- Stolpe, Herman. *Arabiska ordspråk och visdomsord*. Stockholm 1965.
- Stolpe, Herman. *Kinesiska ordspråk och visdomsord*. Stockholm 1969a.
- Stolpe, Herman. *Ryska ordspråk*. Stockholm 1969.
- Stolpe, Herman. *Isländska ordspråk och skaldeord*. Stockholm 1974.
- Stolpe Herman. *Afrikanska ordspråk*. Stockholm 1980.
- Ström, Fredrik. *Svenska ordspråk*. Stockholm 1981.

- Svenskt Bibliskt Uppslagsverk* (SBU). Andra upplagan, Band I. Stockholm 1962 och Band II Stockholm 1963.
- Söderblom, Nathan. *Humor och melankoli och andra Lutherstudier*. Stockholm 1919.
- Tacitus. *Germania*. (tolkning av Alf Önnersfors). Stockholm 1961.
- Tengström, Jacob. *Läseöfning för mina barn*. Åbo 1798.
- Theorell, Töres. 'Att inte få leva djurliv fast man är gjord för det – ny kunskap om långvariga stressreaktioner i det nya arbetslivet'. I *Tvärsnitt* 2/05 s 8ff. Stockholm 2005.
- Thulin, Birgitta/Alm, Sten. *Religion A o B 2000*. Malmö 2001.
- Tidman, Nils-Åke/Hermansson, Magnus. *Religionskunskap. Kompakt*. Malmö 1999.
- Valmin, Natan. *Arbete och slaveri i antiken*. Stockholm 1937.
- Vergilius, Publius Maro. *Georgica- sånger om lantbruket* (översättning Tönnes Kleberg). Stockholm 1989
- Volf, Miroslaw. *Work in the spirit. Toward a Theology of Work*. New York 1991.
- Wagner, Ulf. (red). *Tro i tid och rum*. Malmö 1996.
- Wallenstein, Ivar/Brusewitz, Gunnar. *Världens bästa ordspråk*. Västerås 1991.
- Wergel, Karin. Hildingson, Kaj. Hildingson, Lars. *Samhälle i dag 7-9. Elevbok*. Stockholm 2003.
- Westerberg, Boel/Holgersson, Ulla-Karin/Samuelsson, Wiwi. *Religionskunskap. Möte med livsfrågorna. Temaboken Puls*. Stockholm 1996.
- Westerberg, Boel/Samuelsson, Wiwi. *Religionskunskap. Möte med livsfrågorna. Puls 7-9 Förklaringar och fakta*. Stockholm 1997.
- Wikander, Ola (översättning). *Enuma elish. Det babyloniska skapelseeposet*. Stockholm 2005.
- Yutang, Lin. *Konsten att njuta av livet*. Stockholm 1999.

Recension

Eva Kjellander, *Jag och mitt fanskap: Vad musik kan betyda för människor*. Örebro: Studies in Music Education 8. ISBN 978-91-7668-917-2.

Den tolfte april i år disputerade Eva Kjellander på avhandlingen *Jag och mitt fanskap: Vad musik kan betyda för människor*. Med Eva Kjellander som guide får vi förmånen att möta sex hängivna musikälskare i vilkas liv Lasse Stefan, Kiss respektive Status Quo har kommit att spela en stor och i vissa fall avgörande roll. Avhandlingens syfte är ”att undersöka hur och varför vuxna människor med ett specialintresse för en viss artist använder musiken och utövar fanskapet i sina liv” (s. 24). Som utgångspunkt för analysen finns såväl enkäter som observationer, men framför allt bygger avhandlingen på intervjuer i vilka ”tematiska livsberättelser” ger en bild av fanens livsvärldar. Valet av grundad teori (GT) som teoretiskt perspektiv och arbetsmetod innebär dessutom en ambition att utveckla en teori för att förklara informanternas utsagor.

Den övergripande strukturen i avhandlingen avspeglar arbetet fram mot en empiriskt grundad teori. Efter en kortfattad introduktion av några av GT:s principer och begrepp får vi möta de sex personer som bidragit med lejonparten av det empiriska materialet. Därefter redogör Eva Kjellander för den grundade teori om fanskap som vuxit fram ur materialet och knyter denna teori till tidigare forskning och teoribildning. I de följande fem kapitlen möter sedan den nyutsprungna grundade teorins begreppsapparat det empiriska materialet vilket nu även innefattar tidigare forskning. I detta möte sker ett ömsidigt meningsskapande; genom den fylliga behandlingen (63 sidor) ger författaren läsaren möjlighet att förstå informanterna genom teorin, att förstå teorin genom informanterna samt, inte minst, att kunna kritiskt granska hur väl grundad teorin verkar vara.

I sitt arbete mot en grundad teori om vuxnas fanskap har Eva Kjellander i första hand stött sig på Strauss och Corbins förslag om en analytisk metod i tre faser. Hon har kodat empirin och genom komparativ analys hittat kategorier, funnit relationer mellan dessa och slutligen uppnått teoretisk mättnad samt formulerat en kärnkategori, det vill säga ett begrepp som så enkelt som möjligt förklarar en stor del av det som sägs och görs i det empiriska materialet. Denna kärnkategori är autenticitetshandling. Autenticitet kopplas i texten till begrepp som liveframträdande (i motsats till studioinspelning eller playback), äkta, jordnära, innerlig, samt genre- och bandtrohet. Kärnkategorin är grundad i kategorier som står för fanskap som identitetsmarkör, socialisation, självterapi och kvasireligion. Var och en av dessa kategorier är i sin tur grundade i ”koder” hämtade ur det empiriska materialet. Kategorin fanskap som identitetsmarkör bygger bland annat på uttalanden om smak, om att spegla sig själv i idoler och att hantera rollidentiteter. Kategorin fanskap som socialisation har växt fram ur resonemang om musik under barn- och ungdomstiden, om habitus och om genuskillnader i sätt att förhålla sig till artis-

terna. Fanskap som självterapeutisk funktion innefattar musik som flykt, identifikation och "husapotek" och kategorin fanskap som kvasireligion är grundad i koder som berör starka musikupplevelser, idoldyrkan samt musik som källa till trygghet och styrka.

Som jag förstått GT är syftet att finna teorier som är fast grundade i ett empiriskt material men innehåller begrepp och begreppssystem med användbarhet och förklaringskraft även utanför det studerade materialet. I denna avhandlings syftbeskrivning spelar dock inte den grundade teorin en huvudroll. Författaren avverkar principerna för GT på sju sidor medan drygt sextio sidor ägnas åt att med ett vardagligt språk berätta om de tre manliga och de tre kvinnliga fansen. Att dessa berättelser bereds så mycket plats stämmer väl överens med "huvudfrågorna" (s 37) om fansens musikanvändning och musikens betydelse för dem. Det ger läsaren en intressant inblick i sex liv i musikens tecken. Lite senare, på lika många sidor, möter vi åter fansens livsvärldar men nu är texten strukturerad utifrån de begrepp som konstituerar Eva Kjellanders grundade teori. Här får även den som inte själv upplevt ett fanskap en nyanserad och mångdimensionell bild av något som vid ett ytligt betraktande kan framstå som patetiskt eller omoget men som nu visar sig vara uttryck för grundläggande mänskliga behov. Texten öppnar sig med andra ord från det partikulära ut mot det generella.

Processen att arbeta fram en grundad teori är tidsödande, iterativ och även intuitiv vilket kan göra det omständligt och ibland svårt att redogöra för den i efterhand. En god redogörelse är dock en förutsättning för att etablera en trovärdighet, ett forskaretos i texten. Resultatets kvalitet beror av hur väl forskaren lyckats kombinera noggrannhet och kreativitet medan resultatets trovärdighet till stor del hänger på hur väl hon lyckas illustrera sin egen "upptäckts väg". Eva Kjellanders avhandling ger läsaren de allra flesta pusselbitar som behövs för skapa tillit till forskningsmetod och resultat. Däremot är jag inte säker på att de alltid kommer i optimal ordning. Kierkegaard påpekade det tragiska i att livet förstås baklänges men måste levas framlänges. När det gäller forskningsrapporter är det däremot oftast bra om de både kan läsas och förstås framlänges, dvs att författaren i skrivprocessen delvis trollar bort den osäkerhet som är inbyggd i själva forskningsarbetet. Som jag redan skrivit är formen på Kjellanders avhandling kongenial med forskningsprocessen, men för mig gav det problem med avhandlingens två kortaste avsnitt – kapitlet om GT och kapitlet om den grundade teorin. De cirka tio sidorna om GT var på samma gång för omfattande och för summariska. Här hade det underlättat om författaren fokuserat på den metodiska variant som hon tänkt använda, skalat bort begrepp som inte används i den faktiska analysen och sedan lite mer utförligt illustrerat begreppsapparaten med några, gärna fiktiva, exempel. I presentationen av den grundade teorin saknade jag i stället verkliga exempel från empirin. Författaren skriver till exempel att hon efter att ha läst och bearbetat intervjumaterialet "upplevde [...] att fanskap som identitetsmarkör var en tydlig kategori" (s106). Jag som inte kan "uppleva" hela materialet blev frustrerad eftersom processen var helt ogenomskinlig vilket i sin tur gjorde det omöjligt att ifrågasätta kategoriseringarna. Jag fick visserligen veta hur kategorierna vuxit fram ur koder, men kodernas ursprung i empirin saknades ofta. Min tillit

till forskarens etos sjönk därför, men tack och lov dök de flesta pusselbitarna upp i de följande kapitlen och jag blev, delvis baklänges, övertygad om att resultaten baserades på ett analysarbete av god kvalitet.

Eva Kjellanders avhandling tillför viktig ny kunskap. Medan kopplingar mellan musik och identitet är relativt väl beforskade har starka musikupplevelser först på senare tid uppmärksammats av forskning, bland annat i Alf Gabrielssons stora inventering från 2008. I Eva Kjellanders studie om fanskap korsar dessa två forskningsspår varandra och ger oss nya aspekter på vilken betydelse och vilka funktioner musik kan ha i människors liv. På avhandlingens framsida klassificeras den som ”musikvetenskap med musikpedagogisk inriktning”. Med hänsyn till avhandlingens syfte och innehåll skulle jag säga att den snarare har en inriktning mot musikpsykologi och musiksociologi. Det hindrar dock inte att de insikter och kunskaper den förmedlar är mycket relevanta för det musikpedagogiska fältet. Frågor om till exempel genrens status, om musikalisk smak, identifikation, idoldyrkan och autenticitet har stark bäring för musikpedagogisk praktik men kanske är den hängivenhet och den kärlek till musik som informanterna ger uttryck för minst lika relevant att begrunda för ett skolmusicerande som riskerar att villa bort sig bland kunskapskrav och centralt innehåll.

Olle Zandén

Samtliga äldre nummer av HumaNetten hittar du på vår webb!

- Våren 2013 funderar över arbetets mening, bytandet av livsstil under stenåldern samt förekomsten av varumärken och andra tidsdetaljer i modern litteratur
- Hösten 2012 intresserar sig för det aldrig sinande intresset för Hitler, modernitet och genus hos Wägner och Nordström, undervisning i franska samt åldrandet och språket.
- Våren 2012 är en festskrift till litteraturvetaren Ulf Carlsson, och innehåller texter om såväl verkliga författarskap som gojor och musicerande vildsvin.
- Hösten 2011 ser tillbaka på efterkrigsdeckaren, studerar våldets filmiska ansikten, fortsätter i spåren efter Van Galen samt betraktar en småländsk kulturrevolution.
- Höst 2010-Vår 2011 funderar över bibliotekets idé och Ryszard Kapuściński oefterhärmliga sätt att skriva reportage.
- Vårnumret 2010 handlar bland annat om deckaren som spegling av verkligheten, individuella studieplaner och holländaren Van Galens memorandum.
- Höstnumret 2009 behandlar bl a språkbehandlingen hos våra polisstudenter, Nina Södergrens poesi och berättelserna om den danska ockupationstiden.
- Vårnumret 2009 minns särskilt en av ”de fyra stora” svenska deckarförfattarna, H. K. Rönblom, samt tar upp ”Kampen om historien”.
- Höstnumret 2008 ställer frågan om samerna tillhör den svenska historien samt försöker höra den Andres röst bakom kolonialismens slöjor.
- Vårnumret 2008 behandlar såväl dagens miljöaktivism som (förra) sekelskiftets intellektuella ideal och en ny läsning av Beckett's Tystnaden.
- Vår och Höst 2007 är ett dubbelnummer som spänner mellan Carl von Linné och Vic Suneson, mellan intermedialitet och historiemedvetande
- Höstnumret 2006 handlar bl.a. om vägarna till det akademiska språket och om slavarna på Timor.
- Vårnumret 2006 tar upp den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket”, kvinnors deltidsarbete, Maria Langs författarskap samt funderar över muntlig historiskrivning.
- Höstnumret 2005 gör nedslag i vietnamesisk historia, i indisk och sydafrikansk litteratur samt ger en posthum hyllning till Jacques Derrida.
- Vårnumret 2005 handlar bl.a. intertextualitet i poplyriken, Stieg Trenter och ett förändrat yrke.
- Höstnumret 2004 tar en titt på tidningarnas familjesidor, den kanske gamla texten Ynglingatal och den nya användningen av verbet äga.
- Vårnumret 2004 för oss på spännande litterära vägar.
- Höstnumret 2003 rör sig fritt över horisonten, från Färöarna till Lund, från tingsrätter till tautologier.
- Vårnumret 2003 är ett blandat nummer där vi bl.a. bevistar en internationell konferens om sexualitet som klassfråga och möter idrottshjälten Gunder Hägg.
- Höstnumret 2002 behandlar etniska relationer.
- Vårnumret 2002 ägnas helt och hållet åt temat genus.
- Höstnumret 2001 domineras av texter från årets Humanistdagar och från ett seminarium om historieämnets legitimitet.
- Vårnumret 2001 försöker svara på frågan: ”Where did all the flowers go?”
- Höstnumret 2000 gör oss bekanta med en filosof, en överrabbin och en sagoberätterska.
- Vårnumret 2000 diskuterar frågor kring historiens slut, litteraturvetenskapens mening, översättningar och den moderna irländska romanen.
- Höstnumret 1999 speglar årets Humanistdagar vid Växjö universitet.
- Vårnumret 1999 rör sig såsom på vingar samt rapporterar från konferenser i både Paris och Växjö.
- Höstnumret 1998 Här går det utför! Såväl med svenskan i Amerika och den tyska litteraturen i Sverige som med Vilhelm Mobergs sedebetyg.
- Vårnumret 1998 bjuder på en ’lycklig humanistisk röra’ av europeiska författare, svenska lingon i fransk tappning samt en del stavfel(!).
- Höstnumret 1997 speglar årets Humanistdagar som hade temat Möten Mellan Människor.